МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота магістра

РОБОТА СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ З ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
гр. 8.2314-ср-з-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.В. Зиміна

Керівник: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, д.філос.н. Ель Гуессаб К.

Рецензент: професор кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
професор, д.істор.н. Приймак О.М.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І. Бутченко
«____»_____ 2026 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ

Зиміній Анастасії Володимирівні
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Робота соціальних служб з подолання наслідків безвідповідального батьківства
керівник роботи Ель Гуессаб Карім, д.філос.н., доцент,
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «19» березня 2025 року № 417-с

2. Строк подання студентом роботи 3 лютого 2026 року

3. Вихідні дані до роботи Безпалько О.В., Звєрєва І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред.: І.Д.Звєрєвої, Ж.В.Петрочко. Київ: Фенікс, 2007. 528 с.; Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. К.: МАУП, 2005. 560 с.; Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: [навч.- метод. комплекс] / автор-упоряд.: О.В.Безпалько, І.Д.Звєрєва, З.П.Кияниця, В.О.Кузьмінський [та ін.] / за заг. ред.: І.Д.Звєрєвої, Ж.В.Петрочко. К. : Фенікс, 2007. 528 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Провести аналітичний огляд сучасного стану наукової розробки проблеми роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства. 2. Уточнити концептуальні та термінологічні аспекти дослідження, визначивши ключові поняття: «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота», «соціальні служби». 3. Визначити принципи та методи дослідження, які застосовуються у роботі соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства. 4. Розкрити сутність і зміст безвідповідального батьківства, з урахуванням соціальних та правових аспектів. 5. Охарактеризувати основні напрями діяльності соціальних служб у подоланні

наслідків безвідповідального батьківства. 6. Побудувати алгоритм роботи соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства. 7. Оцінити сучасний стан діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства. 8. Визначити перспективи удосконалення роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 9 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ель Гуессаб К., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	06.06.2025	06.06.2025
Розділ 2	Ель Гуессаб К., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	11.08.2025	11.08.2025
Розділ 3	Ель Гуессаб К., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	15.10.2025	15.10.2025

7. Дата видачі завдання 28 квітня 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий – березень 2025	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2025	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень – червень 2025	*виконано*
4.	І розділ	Червень – липень 2025	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень – вересень 2025	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Вересень – жовтень 2025	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Листопад – грудень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2025	*виконано*

Студент _____ А.В. Зиміна

Керівник роботи _____ К. Ель Гуессаб

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.О.Широбокова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 77 сторінок, 73 позиції у списку літератури, 9 рисунків, 6 додатків.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ, ДІТИ, БАТЬКИ, СІМ'Ї, БЕЗВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ.

Мета дослідження: системне виявлення та наукове обґрунтування особливостей організації та функціонування соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства, визначення ефективних теоретико-практичних механізмів удосконалення соціальної роботи з урахуванням правових, психологічних та соціально-педагогічних аспектів.

Об'єкт дослідження: діяльність соціальних служб у сфері підтримки сімей та захисту прав дітей.

Предмет дослідження: особливості організації та реалізації соціальної роботи, спрямованої на подолання наслідків безвідповідального батьківства.

Методи дослідження: аналітичний, системного підходу, опитування.

Гіпотеза ефективність подолання наслідків безвідповідального батьківства значно підвищується за умови впровадження комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує правові, психологічні, соціально-педагогічні та організаційно-управлінські механізми діяльності соціальних служб.

Висновки: 1. Безвідповідальне батьківство є комплексним соціальним явищем, що формується під впливом соціально-економічних, психологічних та правових чинників. 2. Ефективність соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у кризових життєвих обставинах, значно підвищується при застосуванні комплексного міждисциплінарного підходу, що інтегрує правову, психологічну, соціально-педагогічну та матеріальну підтримку. 3. Соціальні служби мають впроваджувати системний алгоритм супроводу сімей, що передбачає диференціацію заходів відповідно до типології сімейного неблагополуччя та включення превентивних заходів для забезпечення стабільності сімейного середовища та гарантування прав дітей.

SUMMARY

The qualification paper comprises 77 pages, includes 73 sources in the list of references, and contains 6 appendices.

SOCIAL WORK, SOCIAL SERVICES, CHILDREN, PARENTS, FAMILIES, IRRESPONSIBLE PARENTHOOD, COMPLEX LIFE CIRCUMSTANCES.

The purpose of the study is the systematic identification and scientific substantiation of the organizational and functional features of social services in addressing the consequences of irresponsible parenthood, as well as the determination of effective theoretical and practical mechanisms for improving social work with consideration of legal, psychological, and socio-pedagogical aspects.

The object of the study is the activity of social services in the field of family support and the protection of children's rights.

The subject of the study is the specific features of organizing and implementing social work aimed at overcoming the consequences of irresponsible parenthood.

Research methods include analytical methods, a systems-based approach, and a survey.

The hypothesis of the study is that the effectiveness of overcoming the consequences of irresponsible parenthood is significantly enhanced through the implementation of a comprehensive interdisciplinary approach that integrates legal, psychological, socio-pedagogical, as well as organizational and managerial mechanisms within the activities of social services.

Conclusions. 1. Irresponsible parenthood is a complex social phenomenon shaped by a combination of socio-economic, psychological, and legal factors. 2. The effectiveness of social work with families experiencing crisis situations is substantially increased through the application of a comprehensive interdisciplinary approach that combines legal support, psychological assistance, socio-pedagogical interventions, and material aid. 3. Social services should implement a systematic algorithm for family support that includes the differentiation of intervention measures according to the typology of family disadvantage and the incorporation of preventive strategies to ensure family stability and guarantee the protection of children's rights.

ЗМІСТ

ВСТУП.....3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА.....8
1.1. Стан наукової розробки проблеми роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства.....8
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота», «соціальні служби» 13
1.3. Принципи та методи дослідження роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства…….....18
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА.....23
2.1. Сутність і зміст безвідповідального батьківства: соціальні та правові аспекти….....23
2.2. Основні напрями діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства…….....30
2.3. Алгоритм роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства.....38
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА.....46
3.1. Сучасний стан діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства…….....46
3.2. Перспективи удосконалення роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства…….....60
ВИСНОВКИ.....66
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....69
ДОДАТКИ.....78

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах глибинних соціально-економічних трансформацій проблема безвідповідального батьківства набуває особливої гостроти. Вона безпосередньо впливає на соціальне благополуччя дітей, стабільність родинних відносин та рівень соціальної інтеграції індивідів, а також на консолідованість суспільства в цілому. Недостатнє виконання батьківських функцій, зумовлене як макроекономічними і політичними факторами (економічна нестабільність, воєнні загрози, соціальна нерівність), так і мікросоціальними (дисфункційність родини, зловживання психоактивними речовинами, соціальна дезадаптація), створює серйозні ризики для фізичного, психічного та соціального розвитку дитини [1, с. 5-10; 14, с. 75-76]. У цьому контексті робота соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства є стратегічно важливою, оскільки забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав дітей, відновлення функціонального потенціалу родини та зміцнення соціальних основ суспільства. Актуальність теми підтверджується її зв'язком із завданнями спеціальності – розвитком соціальної роботи, підтримкою вразливих груп, аналізом соціальних процесів та формуванням інноваційних моделей допомоги, зокрема в умовах соціальних ризиків та процесів внутрішнього переміщення населення.

Проблемна ситуація полягає в тому, що, попри наявність розгалуженої мережі соціальних служб в Україні, їхня практична діяльність характеризується низкою обмежень: інституційною фрагментарністю, дефіцитом фінансових і кадрових ресурсів, браком інноваційних технологій соціальної роботи, недостатньою міжвідомчою координацією та слабкою інтеграцією профілактичних механізмів. Додатковою складністю виступає недостатність комплексних міждисциплінарних досліджень, у межах яких здійснювався б цілісний аналіз соціально-правових, психологічних та педагогічних аспектів феномену безвідповідального батьківства, а також науково обґрунтовувалися б ефективні алгоритми подолання його наслідків.

Теоретико-методологічні засади функціонування соціальних служб, становлення та розвитку соціальної роботи як професійної діяльності, а також її інституційного оформлення висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема О.П. Бартош-Пічкар, О.В. Безпалько, М.Ф. Головатого, Н.М. Горішної, О.В. Горпинича, І.Д. Звєрєвої, З.П. Кияниці, В.О. Кузьмінського, Г.В. Лещук, М.П. Лукашевича, І.І. Миговича, М.Б. Панасюка, В.А. Поліщука, Г.М. Поповича, О.Ю. Пришляк, А.Г. Реута, Т.В. Семигіної, О.В. Тищенка та інших.

Проблеми організації та управління діяльністю соціальних служб, зокрема на рівні територіальних громад і органів місцевого самоврядування, розкрито у працях Є.І. Бородіна, І. Колосовської, М. Кравченка, Т. Миськевич, О. Нєми та інших дослідників.

Питання соціальної роботи з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також особливості здійснення соціального супроводу неблагополучних сімей досліджували О.С. Бурлака, А.В. Гергелюк, О.М. Мороз, Г.І. Постолюк, Т.В. Семигіна, І.С. Сьомкіна, І.М. Трубавіна, О.С. Шепіленко та інші.

Теоретичні та практичні аспекти усвідомленого й відповідального батьківства, психологічної готовності до виконання батьківських ролей і формування батьківських компетентностей представлені у наукових розвідках В.І. Брутмана, Н.В. Дармостук, Л. Дзюбко, В.П. Думанської, І.Д. Звєрєвої, Г.М. Лактіонової, О.Г. Лещенка, Н. Максимовської, І.А. Серової, І.М. Трубавіної, Г.Г. Філіппової, І.Ю. Хамітової, Н.В. Яремчук та інших.

Проблематика захисту прав дитини, профілактики соціального сирітства, деінституціалізації та розвитку сімейних форм виховання знайшла відображення у працях А.О. Бондарчука, Ю. Горемикіної, Н.М. Гордієнко, Р. Картера, Ю.В. Кахіані, Н.М. Крестовської, Г.М. Лялюк, О. Миколюк, А. Реви, В. Резніка та інших авторів.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені соціальній політиці, фінансуванню соціальної сфери та нормативно-правовому забезпеченню

соціальних послуг, представлені у працях С.О. Корецької, М.В. Мельничука, О. Олефіра, О. Пищуліної, М.В. Примуша та інших учених. Проте, попри вагомий науковий доробок, у сучасному науковому дискурсі все ще відсутній системний підхід до аналізу діяльності соціальних служб саме в контексті подолання наслідків безвідповідального батьківства, що актуалізує необхідність комплексного й багатоаспектного вивчення цієї проблематики.

Соціальна значущість теми визначається наявністю виразного суспільного запиту на вдосконалення інституційної моделі соціального захисту дітей, інтеграцію інноваційних психоосвітніх та психотерапевтичних програм у практику соціальної роботи, а також підвищення результативності соціального супроводу сімей у кризових обставинах. Забезпечення стабільності сімейного середовища, відновлення батьківського потенціалу, профілактика повторних випадків безвідповідального ставлення до дітей постають як стратегічні пріоритети державної соціальної політики у сфері сімейного добробуту та захисту дитинства.

Таким чином, дослідження діяльності соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства є не лише науково актуальним, але й соціально необхідним. Воно дозволяє інтегрувати міждисциплінарні підходи, поглибити розуміння природи цього соціального явища та водночас сприяти формуванню ефективних моделей удосконалення соціальної роботи в Україні в умовах сучасних викликів і трансформацій.

Об’єктом дослідження виступає діяльність соціальних служб у сфері підтримки сімей та захисту прав дітей.

Предмет дослідження: особливості організації та реалізації соціальної роботи, спрямованої на подолання наслідків безвідповідального батьківства.

Мета дослідження полягає у системному виявленні та науковому обґрунтуванні особливостей організації та функціонування соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства, а також у визначенні ефективних теоретико-практичних механізмів удосконалення соціальної роботи з урахуванням правових, психологічних та соціально-педагогічних аспектів.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких науково обґрунтованих *завдань*:

– провести аналітичний огляд сучасного стану наукової розробки проблеми роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства;

– уточнити концептуальні та термінологічні аспекти дослідження, визначивши ключові поняття: «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота», «соціальні служби»;

– визначити принципи та методи дослідження, які застосовуються у роботі соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства;

– розкрити сутність і зміст безвідповідального батьківства, з урахуванням соціальних та правових аспектів;

– охарактеризувати основні напрями діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства;

– побудувати алгоритм роботи соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства;

– оцінити сучасний стан діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства;

– визначити перспективи удосконалення роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному теоретико-практичному обґрунтуванні функціонування соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства, зокрема у визначенні міждисциплінарних механізмів соціального супроводу сімей, інтеграції превентивних та корекційних заходів у практику соціальної роботи та адаптації міжнародного досвіду до умов України.

Гіпотеза дослідження передбачає, що ефективність подолання наслідків безвідповідального батьківства значно підвищується за умови впровадження комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує правові, психологічні, соціально-педагогічні та організаційно-управлінські механізми діяльності соціальних служб.

Апробація дослідження. Дослідження було апробоване на XVIII університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Молода наука-2025» з темою: «Соціальні служби у подоланні наслідків безвідповідального батьківства» та на XV міжнародній науково-практичній конференції «Соціальне прогнозування та проєктування майбутнього України: людська суб'єктність vs штучний інтелект у миротворенні та повоєнному відновленню України» з темою «Соціальна робота з батьками у кризі як інструмент повоєнної стабілізації соціальних структур».

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

1.1. Стан наукової розробки проблеми роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

Проблема безвідповідального батьківства та її наслідків для розвитку дітей і сімейних інститутів посідає важливе місце в сучасних соціологічних, психологічних та соціально-педагогічних дослідженнях. Наукова увага до цього феномену обумовлена його комплексним соціальним, економічним і психологічним впливом на індивідів, родини та суспільство в цілому. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі розглядаються різні аспекти проблематики батьківської відповідальності, усвідомленого батьківства, девіантної поведінки батьків і соціальної підтримки сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах.

У сучасній науковій літературі концептуалізація батьківства представлена широким спектром теоретичних підходів, що висвітлюють різні аспекти усвідомленого та відповідального батьківства. Питання усвідомленого батьківства активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, серед яких О. Бартків, О. Безпалько, Н. Вахняк, І. Звєрєва, В. Кравець, І. Кучманич, Г. Лактіонова, О. Лемещенко, Н. Островська, В. Фадєєв та інші. Дослідження відповідального батьківства здійснювали М. Андросова, В. Думанська, А. Іванова, О. Лещенко, Ю. Локтіонова, А. Сняцький та ін. Взаємозв’язок та відмінності між цими категоріями детально проаналізувала І. Трубавіна [67].

Зокрема, І. Трубавіна визначає, що усвідомлене батьківство є більш широким поняттям, яке включає в себе елементи відповідального батьківства та охоплює сімейні цінності, соціальні ролі, спеціалізовані знання, життєві навички

та батьківські вміння. Відповідальне батьківство, своєю чергою, передбачає відповідальність батьків за власну репродуктивну та батьківську поведінку, а також за життя, розвиток і виховання дитини. Водночас, відповідальне батьківство стає усвідомленим лише за наявності емоційної здатності до любові, яка є передумовою для засвоєння нових знань, цінностей і практичних умінь [67].

Історично та етимологічно відповідальність за виховання дитини покладається на батька, тоді як на практиці переважна частка функцій покладається на матір. Це породжує соціальний осуд та конфліктні ситуації, коли дитина залишається під опікою одного з батьків, і при цьому виникають суперечки, торги чи шантаж між батьками щодо права на проживання та виховання дитини. Статистично підтверджено, що українські жінки уразливіші з фінансової точки зору, отримують нижчі доходи, особливо під час вагітності та догляду за дитиною, що створює додаткові економічні та психологічні ризики [14, с. 80].

Водночас науковці наголошують на недостатньому розвитку досліджень щодо відповідальності батьків перед суспільством і самими собою, що створює необхідність подальшої систематизації понять «усвідомлене» та «відповідальне» батьківство, а також розробки механізмів підтримки соціальних служб у профілактиці безвідповідального батьківства.

Аналіз сучасних наукових розвідок дозволяє констатувати, що проблема психологічної готовності до материнства та впливу соціальних, психологічних і педагогічних чинників на формування батьківської компетентності досліджується широким колом вітчизняних і зарубіжних фахівців. Зокрема, Н. Даниленко розкриває психодіагностичні аспекти готовності жінки до виконання материнських функцій, тоді як Н. Дармостук фокусує увагу на сутнісних характеристиках та структурних компонентах психології материнства [11, с. 17]. Вивчення психічних станів жінок-матерів та механізмів виникнення відхилень у їх поведінці здійснював В. Брутман [4, с. 61], а проблематику виховання ціннісного ставлення до материнства досліджувала Н. Яремчук [69, с. 235].

Материнство, розглянуте як соціокультурний та психолого-педагогічний феномен, стало предметом систематичних досліджень О. Іщук, М. Кожина, А. Кочарян, С. Толстоухової та інших авторів. Проблематика причин та індикаторів девіацій материнської поведінки, а також розробка заходів їх корекції, детально аналізується у працях В. Брутмана, Л. Гридковця, Н. Даниленко, Н. Кодацької, М. Нестеренка, О. Швеця, Н. Яремчук. Питання організації ефективної соціально-профілактичної діяльності у системі роботи з сім'ями, зокрема в умовах соціально складних обставин, розглядаються в працях О. Безпалько, Р. Вайноли, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, В. Оржеховської, Ж. Петрочко, І. Трубавіної, С. Харченко та інших дослідників.

Сучасний стан наукової розробки проблеми соціально-психологічної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, демонструє наявність багатовекторних досліджень, які охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти забезпечення їхнього соціального та психологічного благополуччя. Вітчизняна наукова школа внесла значний вклад у розвиток технологій соціальної підтримки дітей із групи ризику, серед ключових представників якої варто виділити М. Бардишевську, І. Манохіна, А. Паляничко, Ж. Петрочко, А. Прихожан, Л. Шипіцину, В. Шпак та інших [15, с. 11].

Дослідження змісту та специфіки соціальної роботи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, активно висвітлено у працях Г. Бочарової, О. Горбушиної, А. Капської, П. Павленок, Л. Тюпті, Е. Холостової, В. Шахрая та інших, що свідчить про систематичну увагу науковців до проблем соціальної інтеграції та психологічної підтримки даної категорії клієнтів [29, с. 117].

Проблематика визначення оптимальних форм догляду за дітьми, які тимчасово або постійно потребують спеціалізованої підтримки, є предметом комплексного аналізу юристів, соціологів, економістів та фахівців у сфері державного управління. Так, дослідниця А. Толкачова зазначає, що в Україні відбувається процес реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який передбачає деконструкцію

великих шкіл-інтернатів та підвищення ефективності підготовки їхніх вихованців до самостійного життя. Реалізація зазначених завдань неможлива без побудови якісно нової системи виховання, впровадження інновацій, що, відповідно до класичного розуміння, передбачає цілеспрямоване внесення нових елементів у виховне середовище, зумовлюючи трансформацію системи [65].

В. Резнік підкреслює, що міжнародний досвід державної опіки над дітьми демонструє поступову відмову від інтернатних форм утримання та орієнтацію на підтримку сімейних форм опіки. Модель деінституціалізації передбачає переведення дітей із закладів інституційного догляду у сімейні альтернативні форми виховання, із забезпеченням комплексної підтримки сімей у межах територіальних громад. Такий підхід сприяє мінімізації соціальних втрат, збереженню людського потенціалу та покращенню соціальних параметрів, що безпосередньо впливає на розвиток дітей із соціально вразливих категорій [56].

Н. Гордієнко зазначає, що ефективна трансформація системи інституційного догляду та виховання дітей потребує комплексних реформ із забезпеченням достатніх фінансово-управлінських ресурсів, включно з розробкою національної програми, що охоплює методичне, кадрове, фінансове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення альтернативних форм виховання [8]. Економічно-соціальні трансформації в Україні, що розпочалися після розпаду СРСР, призвели до формування явища «соціального сирітства», збільшення кількості інтернатних закладів та загострення проблем соціально вразливих сімей [22].

Вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких С. Корецька [25, с. 131], М. Мельничук [37, с. 79], О. Олефір [45, с. 43], А. Реут [57], підкреслюють, що сучасні соціальні послуги, орієнтовані на інтеграцію особи в суспільство та врахування індивідуальних потреб користувачів, залишаються недостатньо ефективними у сфері реалізації принципів комплексного підходу та правового забезпечення стандартів якості. Досягнення системної ефективності передбачає удосконалення соціального захисту шляхом адресності, доступності та

підвищення якості надання послуг, що, у свою чергу, сприятиме наближенню соціальних стандартів України до європейських [57].

Є. Бородін визначає структуру соціальної роботи на регіональному рівні через три підсистеми: члени територіальної громади, заклади соціальної інфраструктури та органи місцевого самоврядування [2, с. 245]. Водночас дослідниці І. Колосовська та О. Нєма акцентують на інтеграції дій державних і недержавних структур, використанні міжсекторального партнерства та координації суб'єктів соціальної роботи з метою підвищення ефективності надання соціальних послуг [23, с. 110].

Особлива увага приділяється розвитку сімейних форм виховання дітей, включно з дитячими будинками сімейного типу та прийомними сім'ями, де ключовими завданнями є корекція вад розвитку, соціалізація та подолання наслідків психотравм [2, с. 241; 5, с. 31; 9; 23, с. 113; 26; 27, с. 55; 38]. Модель «інтегрованих соціальних служб», запропонована Т. Світличною, забезпечує комплексне надання адресної допомоги сім'ям і дітям у складних життєвих обставинах на основі міжсекторального партнерства та інтегрованого підходу, що включає: підтримку сімей, раннє втручання, супровід альтернативних форм виховання, реінтеграцію та соціалізацію дітей, які перебувають в інституційних закладах [17, с. 321; 39; 52; 58].

Системний аналіз міжнародного та національного досвіду демонструє, що інституційна опіка є менш ефективною і більш дорогою у порівнянні з сімейними формами виховання, а позитивний вплив родинного середовища на розвиток дитини є незамінним [1, с. 218]. Тому пріоритетним завданням соціальної політики є розвиток інтегрованих соціальних служб, удосконалення законодавчої бази та забезпечення ресурсної підтримки сімейних форм виховання, що сприятиме реалізації прав дітей, мінімізації наслідків безвідповідального батьківства та інтеграції дітей у соціальне середовище [1, с. 219; 2, с. 247; 17, с. 325; 21, с. 69; 39; 40; 52; 58].

Разом із цим, науковий аналіз виявляє значний дефіцит спеціалізованих досліджень, спрямованих на удосконалення соціально-педагогічних технологій

профілактики девіантного материнства та адаптації роботи соціальних служб до специфічних потреб груп ризику.

Таким чином, встановлено, що проблема безвідповідального батьківства та ролі соціальних служб у подоланні його наслідків пройшла кілька етапів наукового осмислення – від вивчення феномену батьківської відповідальності до розробки інтегрованих моделей соціальної підтримки сімей. Виокремлено три основні напрями розвитку досліджень: теоретико-понятєвий (усвідомлене й відповідальне батьківство), соціально-психологічний (формування батьківських компетентностей, девіантна поведінка батьків) та соціально-педагогічний (профілактика і корекція наслідків безвідповідального батьківства). Найвагоміший внесок у розробку даної проблематики зробили О. Безпалько, В. Брутман, Н. Даниленко, Г. Лактіонова, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, а також зарубіжні дослідники А. Прихожан, Л. Шипіцина та інші. Разом із тим, виявлено недостатню розробленість питань практичної адаптації соціальних служб до роботи з сім’ями груп ризику, що зумовлює потребу у подальших міждисциплінарних дослідженнях і вдосконаленні соціально-педагогічних технологій підтримки дітей, які постраждали від безвідповідального батьківства.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота», «соціальні служби»

Формування чіткого теоретичного та методологічного базису дослідження передбачає систематизацію та уточнення ключових категорій, які відображають предметний та об’єктний аспекти соціологічного аналізу. У цьому контексті критично важливим є визначення понять «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота» та «соціальні служби», оскільки вони забезпечують концептуальне підґрунтя для аналізу соціально-педагогічних практик, функціонування сімейних інститутів та механізмів соціальної підтримки населення.

Аналіз сучасних соціологічних, соціально-педагогічних та психологічних досліджень демонструє, що одним із ключових чинників розвитку дитини та формування гармонійних сімейних відносин є реалізація концепції відповідального батьківства. У науковій літературі категорія «безвідповідальне батьківство» розглядається як багатовимірне соціальне явище, яке характеризується системною недостатністю батьківської опіки у фізичному, емоційному, соціальному та психологічному аспектах життя дитини. Вона охоплює як індивідуальні, так і колективні прояви батьківської поведінки, що зумовлюють нездатність забезпечити дитині належні умови для всебічного розвитку та успішної соціалізації.

Класичні та сучасні підходи в соціології демонструють різні трактування даного феномену. Так, дослідження О. Лещенко акцентують на соціально-культурних установках, які формують безвідповідальне батьківство. Зокрема, визначено такі поширені установки у сучасному українському суспільстві: дитина розглядається як інструмент соціальної демонстрації або виправдання перед іншими; як засіб забезпечення матеріальної чи емоційної опори у старості; як компенсація за відсутність партнера або життєві невдачі; як об’єкт реалізації батьківських очікувань щодо соціального успіху; як механізм стабілізації або збереження сімейних відносин, особливо у випадках народження другої чи третьої дитини під час охолодження інтимних стосунків у шлюбі [32, с. 116].

Дослідження Б. Кримера та І. Курило пропонують типологізацію батьківства, що включає інструментальне, емоційне та експлуатативе (безвідповідальне) виховання. Інструментальне батьківство характеризується залученням дитини до виконання функцій на користь родини (догляд за хворими, матеріальна підтримка, допомога молодшим членам сім’ї). Емоційне батьківство передбачає роль дитини як посередника у сімейних конфліктах або регулятора емоційних взаємин. Безвідповідальне або експлуатативе батьківство проявляється у використанні дитини для отримання матеріальної вигоди, маніпуляцій або інших деструктивних цілей, що у багатьох правових системах є підставою для позбавлення батьківських прав [28, с. 68].

Сучасний соціально-економічний контекст України, який характеризується економічною нестабільністю, високим рівнем безробіття, обмеженим соціальним захистом та підвищеною соціальною вразливістю населення, створює додаткові ризики проявів безвідповідального батьківства. Особливо актуальною є практика народження дітей задля отримання одноразової державної допомоги, що формує економічно мотивовані моделі виховання та потенційно посилює соціальну дезадаптацію дітей.

Наслідки безвідповідального батьківства є багаторівневими та комплексними. На психологічному рівні вони проявляються у формуванні тривожності, депресивних станів, зниженні самооцінки та емоційної нестабільності. На соціальному рівні – у розвитку асоціальної поведінки, конфліктів у сімейному та соціальному середовищі, ускладненнях соціальної інтеграції. У педагогічній площині наслідком є недостатня ефективність процесу соціалізації та формування ключових компетенцій дитини, що негативно впливає на її освітні та життєві перспективи.

Отже, безвідповідальне батьківство є соціально-педагогічним феноменом, який потребує інтегрованого підходу, залучення системи соціальної роботи та діяльності соціальних служб. У науковому дискурсі це явище розглядається як об’єкт уваги міждисциплінарних досліджень, спрямованих на розробку превентивних та корекційних стратегій підтримки сімей, реалізацію освітніх програм для батьків та дітей, а також на забезпечення ефективного функціонування соціальних інститутів, здатних мінімізувати негативні наслідки та сприяти всебічному гармонійному розвитку майбутніх поколінь.

В контексті протидії проявам безвідповідального батьківства ключову роль відіграють соціальна робота та соціальні служби, що забезпечують комплексну соціальну підтримку сімей і дітей. Соціальна робота виступає як цілеспрямований професійний та науково обґрунтований процес, що включає методи індивідуальної, групової та мобільної взаємодії з клієнтами, які спрямовані на розвиток соціальної компетентності, емоційної стабільності та адаптивності. Соціальні служби, як організаційно-правова структура,

забезпечують реалізацію соціальної політики та комплексну підтримку громадян, зокрема тих, що опинилися у складних життєвих обставинах. Вони виконують превентивну, корекційну та реабілітаційну функції, забезпечують контроль за дотриманням прав дитини та координацію між різними соціальними інституціями.

В умовах сучасного соціального розвитку поняття «соціальна робота» набуває багатовимірного значення, що охоплює як практичну професійну діяльність, так і академічну дисципліну та наукову галузь. Систематизація різних підходів до визначення соціальної роботи дозволяє виокремити її ключові функції: забезпечення соціальної підтримки індивідів, сімей і груп у складних життєвих обставинах, формування компетентностей фахівців, інтеграцію наукових знань у практику та вплив на розвиток соціальної політики (див. Додаток А).

Аналіз наукових джерел показує, що соціальна робота розглядається як комплекс професійних дій, спрямованих на гармонізацію взаємодії особистості та соціального середовища, реалізацію потреб клієнтів та розвиток внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Класичні визначення терміну підкреслюють важливість державних і громадських інститутів, системного підходу та прогнозування соціальних процесів, тоді як сучасні трактування акцентують на децентралізації, індивідуалізації допомоги, інтеграції недержавного і волонтерського секторів, а також активному залученні клієнтів у процес вирішення власних соціальних проблем.

На підставі проведеного аналізу різноманітних наукових джерел можна констатувати, що соціальна робота є багатовимірним явищем, яке включає одночасно практичний, освітній та науковий аспекти діяльності. Вона спрямована на забезпечення соціальної, культурної та матеріальної підтримки індивідів, сімей і спільнот, інтегруючи сучасні методи втручання, науково обґрунтовані технології та міждисциплінарні підходи.

Тож, можемо відзначити, що соціальна робота постає як комплексний процес, що поєднує: гармонізацію взаємодії особистості та суспільства;

здійснення соціальної підтримки на індивідуальному, груповому та громадському рівнях; активізацію ресурсів клієнтів і громади; планування, прогнозування та системне регулювання соціальних процесів. Отже, соціальна робота може бути власне визначена як цілеспрямована професійна та науково обґрунтована діяльність, що забезпечує соціальну підтримку, розвиток потенціалу осіб і громад, гармонізацію суспільних відносин та інтеграцію знань і методів для ефективного подолання соціальних проблем. Це визначення враховує як класичні, так і сучасні тенденції розвитку професії, підкреслюючи її роль у трансформації соціального середовища та підвищенні соціальної згуртованості. Саме в цьому контексті соціальні служби виступають як ключові організаційні структури, що реалізують різноманітні форми соціальної діяльності та спрямовані на допомогу вразливим категоріям населення.

Під поняттям «соціальні служби» розуміють спеціально уповноважені державні, громадські, муніципальні та інші соціальні установи й організації, а також їхні структурні підрозділи, які реалізують різноманітні форми соціальної діяльності, які спрямовані на надання підтримки вразливим категоріям населення з метою подолання або пом’якшення соціально складних ситуацій.

Система соціальних служб включає:

- державні соціальні служби, що охоплюють органи управління, заклади та підприємства соціального обслуговування в межах системи соціального захисту населення, міністерств і відомств, компетенція яких передбачає організацію соціальної допомоги та підтримки громадян;
- недержавні соціальні служби, що формуються за ініціативою благодійних, громадських, релігійних та приватних організацій чи осіб, і функціонують як заклади та підприємства соціального обслуговування для надання підтримки населенню;
- муніципальні (місцеві) соціальні служби, які включають заклади та підприємства соціального обслуговування, що перебувають у віданні органів місцевого самоврядування та виконують завдання з надання соціальної підтримки на територіальному рівні.

Отже, соціальні служби становлять комплексну мережу інституційних механізмів, що забезпечують реалізацію державної, громадської та локальної політики соціальної допомоги, підтримки та захисту населення, інтегруючи різні форми ресурсів і послуг задля стабілізації соціальної ситуації в громадах [7, с. 489].

Таким чином, встановлено, що поняття «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота» та «соціальні служби» утворюють взаємопов'язану систему соціальної підтримки, у якій безвідповідальне батьківство визначає групи ризику та соціальні проблеми, соціальна робота формує методологію та практичні підходи для надання допомоги, а соціальні служби забезпечують організаційно-інституційний механізм реалізації цих заходів, що в комплексі спрямовано на захист прав і інтересів громадян, пом'якшення соціально складних ситуацій і зміцнення соціальної згуртованості.

1.3. Принципи та методи дослідження роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати наявність численних концептуальних підходів до організації соціально-психологічної роботи, які формують методологічний фундамент для розроблення ефективних програм і послуг, спрямованих на захист прав дітей та забезпечення їхнього добробуту. Теоретичні конструкції у соціально-психологічній роботі забезпечують глибоке розуміння індивідуальних потреб дітей, а також сприяють розробленню стратегій, що відповідають їхнім психологічним, соціальним та поведінковим особливостям.

У сучасних соціологічних та психологічних дослідженнях безвідповідального батьківства застосування системного та комплексного підходу є необхідною умовою для забезпечення наукової обґрунтованості та практичної значущості дослідження. Даний підхід передбачає врахування не лише окремих проявів недбалого або неспроможного виконання батьківських

функцій, але й широкого спектру соціальних, економічних, культурних та психологічних факторів, що впливають на формування поведінкових патернів батьків. Така комплексність дозволяє забезпечити цілісне розуміння проблеми, її причинно-наслідкових зв'язків та механізмів, які підтримують або стимулюють безвідповідальне батьківство. Науково обґрунтоване дослідження в цій сфері ґрунтується на поєднанні принципів об'єктивності, розвитку, цілісності, гуманізму та історизму, які формують методологічну основу для проведення ефективного аналізу та впровадження практичних стратегій соціальної роботи.

Принцип об'єктивності є фундаментальним для наукового пізнання та передбачає дослідження без упереджень, стереотипів або суб'єктивного впливу дослідника на результати. У контексті аналізу безвідповідального батьківства об'єктивність забезпечує нейтральність оцінки як внутрішніх психологічних чинників, так і зовнішніх соціальних умов, що впливають на поведінку батьків. Це дозволяє систематично виявляти закономірності та тенденції, уникати суб'єктивних інтерпретацій та підвищує достовірність наукових висновків [31, с. 28].

Принцип розвитку орієнтований на дослідження динаміки сімейних систем та трансформацій батьківських ролей у часі, який дає можливість відстежувати еволюційні зміни у поведінкових моделях, виявляти процеси формування патологічних патернів поведінки та визначати потенційні точки для соціальних та педагогічних втручань. Цей підхід сприяє прогнозуванню й моделюванню ефективних стратегій підтримки сімей, у яких існує високий ризик проявів безвідповідального батьківства.

Принцип цілісності базується на концепції гуманістичної педагогіки та людоцентризму, що передбачає розгляд кожного члена сім'ї як автономної особистості з власними потребами, правами та цінностями. Застосування цілісного підходу дозволяє розглядати взаємодію батьків та дітей як інтегровану систему, де зміни в одному компоненті відбиваються на всій структурі сім'ї. Це сприяє формуванню конструктивних моделей взаємодії та застосуванню методів

сімейної медіації, що забезпечують ефективне вирішення конфліктів та підтримку психологічного благополуччя [35,с. 27; 68].

Принцип історизму передбачає врахування історичного контексту та еволюції соціальних ролей батьків, що включає аналіз культурних, релігійних, економічних та правових факторів, які визначають уявлення про батьківство у різні історичні періоди. Використання цього принципу дозволяє виявити закономірності розвитку безвідповідального батьківства у сучасному суспільстві, встановити причинно-наслідкові зв'язки та оцінити вплив соціально-історичних трансформацій на структуру сім'ї.

Дослідження проводилось із застосуванням комплексного набору методів, який поєднує теоретичні та емпіричні підходи. Теоретичні методи включали систематичний аналіз наукових джерел, порівняння концептуальних підходів до визначення категорій «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота» та «соціальні служби», а також системний аналіз практик соціальних служб для виявлення ефективних моделей роботи. Велика увага приділялась вивченню класичних і сучасних соціологічних концепцій, зокрема робіт Е. Дюркгейма, Г. Міда та Т. Парсонса, що дозволяє розглядати сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу, а також вивчати взаємозв'язок соціальних факторів із поведінкою її членів [72, с. 213].

Емпіричні методи були зорієнтовані на збір первинних даних через структуровані анкети, що надають можливість отримати достовірну інформацію від фахівців соціальних служб та батьків, які перебувають у родинах із високим ризиком безвідповідального батьківства. Для дослідження були застосовані такі інструменти (див. Додаток Б):

- анкета для фахівців соціальних служб, що передбачала збір даних про практичний досвід, труднощі та потреби служб у роботі з сім'ями, які потребують соціальної підтримки (у питаннях анкети оцінювались організаційні, психологічні та правові аспекти діяльності, ефективність існуючих методик та перспективи впровадження нових інтервенцій);

– анкета для батьків, що мала на меті визначити конкретні проблеми, з якими стикаються родини, оцінити ефективність наявних механізмів соціальної підтримки, а також виявити потреби у психоемоційній та правовій допомозі (опитування проводилось у анонімному форматі для забезпечення об'єктивності та максимальної відкритості відповідей).

Обидві анкети реалізовані у цифровому форматі через Google-форму, що дозволяє оперативно збирати, систематизувати та аналізувати дані, виявляти проблемні зони взаємодії батьків та соціальних служб, окреслювати пріоритети для соціальної підтримки та формувати практичні рекомендації для впровадження сімейної медіації.

Системний підхід передбачає розгляд сім'ї як цілісної, взаємопов'язаної системи, де зміни у поведінці одного члена родини впливають на всю систему взаємодії. Згідно з М. Лепським, дослідження сімейної системи передбачає чотири основні стадії: морфологічну (структурну), функціональну, генетичну (історичну) та соціально-технологічну. Морфологічний аналіз включає оцінку складу сім'ї, розподілу ролей та обов'язків, функціональний – вивчення задоволення соціальних, психологічних та економічних потреб членів сім'ї, генетичний – аналіз історії розвитку родини та міжпоколіннєвих взаємодій, а соціально-технологічний – оцінку впливу зовнішніх соціальних інститутів на функціонування сімейної системи [31, с. 34].

Отже, встановлено, що дослідження діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства спирається на системний, комплексний та гуманістичний підходи, які забезпечують наукову цілісність і практичну значущість отриманих результатів. Визначено ключові принципи дослідження – об'єктивності, розвитку, цілісності, гуманізму та історизму, що дозволяють розглядати безвідповідальне батьківство як соціально-психологічний феномен у динаміці його формування. Застосування теоретичних (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація) та емпіричних методів (анкетування фахівців соціальних служб, соціологічного аналізу тощо) забезпечує можливість комплексного вивчення проблеми на концептуальному,

організаційному та практичному рівнях, а також глибоке розуміння її причин, динаміки та ефективних стратегій дії.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

2.1. Сутність і зміст безвідповідального батьківства: соціальні та правові аспекти

Сім'я та процес батьківства виступають фундаментальними соціальними інституціями, які формують структуровані міжособистісні взаємозв'язки, сприяють зменшенню психологічної дистанції між подружжям та стимулюють розвиток довіри й емоційної прихильності. Народження дитини трансформує функціональну структуру родини, надаючи їй нову ключову соціальну функцію – батьківство. Ефективність виховного процесу безпосередньо залежить від усвідомлення батьками своєї ролі та відповідальності, що є невід'ємним елементом концепції свідомого батьківства [12, с. 18].

Формування усвідомленого підходу до батьківства серед молодих сімей стає дедалі більш актуальним у сучасних наукових дискусіях соціальних працівників, психологів та соціологів. Протягом останніх десятиліть науковці у сфері соціології, психології та соціальної педагогіки значно поглибили дослідження феномену батьківства, аналізуючи його як у структурному контексті сім'ї, так і як автономне соціальне явище [60, с. 8].

Аналіз наукових праць психологів і соціальних педагогів виявляє різноманітність підходів до визначення категорії «батьківство». Так, І. Д. Звєрєва та Г. Лактіонова трактує батьківство як процес, у межах якого батьки, як біологічні, так і прийомні, створюють умови для всебічного розвитку дитини [30]. І. Братусь визначає його як комплекс соціальних, психологічних та медичних чинників, що забезпечують можливість сім'ї мати бажану кількість дітей [3, с. 37]. Н. Максимовська пропонує класифікацію батьківства на інстинктивне та усвідомлене: інстинктивне батьківство виникає унаслідок непередбачуваних життєвих обставин, тоді як усвідомлене ґрунтується на

ретельно продуманих рішеннях, життєвих пріоритетах та соціально-психологічній готовності до виконання батьківських функцій [36, с. 46].

Отже, аналіз сучасної літератури дозволяє виокремити багатовимірний характер батьківства як соціального явища, що поєднує біологічні, психологічні, соціальні та правові аспекти. Усвідомлене батьківство постає критерієм ефективного виховання та соціалізації дитини, а відсутність такого усвідомлення створює передумови для проявів безвідповідального батьківства, що потребує комплексного соціально-правового регулювання.

Варто відзначити, що сучасний стан сім'ї та трансформація ціннісних орієнтацій у сфері сімейного життя українського суспільства визначаються багатовимірним впливом комплексних соціальних чинників, серед яких політичні, економічні, демографічні, морально-етичні, інформаційні та культурні фактори. В цьому контексті безвідповідальне батьківство виступає проявом недостатньої внутрішньої готовності партнера до виконання батьківських функцій, що проявляється у відсутності сформованих сімейних цінностей, батьківської відповідальності, належних батьківських якостей, почуттів, установок, життєвих очікувань, а також необхідних знань і практичних навичок, спрямованих на всебічний розвиток дитини та формування її здорової, соціально адаптованої особистості.

Психологічний комфорт у родині є критичним чинником для ефективного функціонування сімейної спільноти. Основою цього комфорту виступають міжособистісні взаємини та комунікація між подружжям, батьками і дітьми, а також серед братів і сестер, що ростуть у спільному домогосподарстві. Характер цих взаємодій визначається не лише міжособистісними стосунками подружжя, а й ставленням батьків до дітей, які ґрунтуються на спільно поділених ціннісних орієнтаціях. Значні розбіжності у сімейних цінностях подружжя перешкоджають ефективному виконанню сімейних функцій, спричиняючи конфліктні ситуації у родині. Такі конфлікти охоплюють розподіл обов'язків між чоловіком і дружиною, боротьбу за головну роль у сім'ї, відмінності у способах задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних, матеріальних та фізичних

потреб, а також прагнення індивідуалізації без урахування інтересів інших членів сімейної спільноти.

Негативний емоційний стан у сім'ї часто провокує напруженість у взаєминах та підвищує ризик руйнування сімейної інституції. Однією з ключових проблем сучасної української родини є саме нестабільність подружніх відносин, що підвищує ймовірність розпаду сім'ї. На думку дослідників, основними причинами розлучень виступають міжособистісні конфлікти, економічні труднощі, подружні зради, трудова міграція та алкогольна залежність.

Ситуація з незареєстрованим шлюбом демонструє різні соціальні сприйняття цього інституту: жінки часто вважають себе одруженими, тоді як чоловіки сприймають спільне життя як підготовчий етап або соціальну апробацію майбутніх сімейних відносин. В таких шлюбах переважає материнський стиль виховання, при цьому почуття відповідальності з боку батька часто відсутнє, що негативно позначається на сприйнятті дитиною типової сімейної ролі та формуванні адекватного уявлення про сім'ю [71, с. 99].

Виховання дітей у розлучених сім'ях стає особливо актуальною проблемою, оскільки такі родини належать до груп потенційно несприятливих для соціалізації дитини, де недостатньо представлені батьківські цінності. Роздільне проживання батьків обмежує можливість дітей набувати досвіду подружніх стосунків, що перешкоджає формуванню цілісної моделі сімейних взаємодій. А. Макаренко підкреслював, що батьки, які щиро прагнуть забезпечити оптимальні умови виховання дитини, повинні докладати зусиль для вирішення особистих конфліктів без розриву сімейних стосунків та піддавання родини надмірним стресовим випробуванням [34].

Сучасна тенденція до пріоритетного задоволення індивідуальних інтересів та свободи партнерів над інтересами сім'ї та дітей формує умови для байдужості до потреб оточуючих і виступає однією з ключових причин безвідповідального батьківства та соціального сирітства. Особливу актуальність набуває питання вилучення дітей із сімей у випадках загрози їхньому життю та здоров'ю, що

залишається високим у неблагополучних родинах, де низький культурний рівень, педагогічна безграмотність та недостатньо сформовані сімейні цінності створюють передумови для деструктивних сімейних моделей, які у літературі позначаються як дисфункціональні, кризові, родини ризику або дисгармонійні [49, с. 129].

Тож, безвідповідальне батьківство є комплексним соціально-психологічним та правовим явищем, що обумовлює негативні наслідки для стабільності сімейної інституції, ефективності виховання та соціалізації дітей, підкреслюючи необхідність комплексного наукового підходу до його вивчення та регулювання.

У цьому контексті важливим стає аналіз нормативно-правової бази, яка забезпечує соціальний захист дітей та регламентує діяльність соціальних служб. Представлена в Додатку В таблиця відображає комплексну нормативно-правову основу соціального захисту та забезпечення прав дітей в Україні. З наукової точки зору, вона демонструє структуровану ієрархію законодавчих актів, що регламентують організаційні, соціальні та контрольні аспекти діяльності соціальних служб. Вона дозволяє виділити ключові напрями державної політики, зокрема організаційне забезпечення соціальних служб, соціальне забезпечення вразливих категорій населення, захист прав дітей у різних формах виховання та механізми державного і міжнародного контролю.

Аналіз нормативних актів у першому блоці («Організація діяльності соціальних служб») свідчить про системний підхід до формування та функціонування соціальних установ. Законодавство встановлює не лише структуру та повноваження органів, а й стандарти якості надання послуг, що є критично важливим для реалізації принципу ефективності та доступності соціального обслуговування. Науковий аналіз показує, що діяльність соціальних служб регулюється одночасно через адміністративні процедури та соціальні норми, що забезпечує ефективне управління соціальною політикою держави.

Блок «Соціальний захист населення» демонструє комплексність державного втручання у забезпечення соціальної підтримки. Науковий аналіз

цього блоку вказує на багаторівневу систему допомоги, що охоплює фінансові виплати, компенсації, пільги та соціальні гарантії. Ця система реалізує принцип соціальної справедливості, одночасно створюючи механізми адресності та диференціації допомоги залежно від категорії населення, що у свою чергу відображає взаємозв'язок між законодавчими нормами та соціальними програмами, що забезпечує більш ефективний захист вразливих груп населення та зменшує ризики їх соціальної ізоляції.

Блоки, пов'язані із захистом прав дітей, включаючи «Дотримання прав дітей у закладах різних типів» та «Дотримання прав дітей в альтернативних формах виховання», демонструють юридичне закріплення принципу превенції та захисту дитячих прав. Аналіз цих норм вказує на пріоритетність забезпечення безпеки та соціальної адаптації дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Блок «Державний контроль за дотриманням прав дітей» і «Міжнародне співробітництво у сфері захисту прав дитини» свідчить про наявність системи моніторингу та регуляторного нагляду, що демонструє формування багаторівневої моделі захисту, де національні органи контролю взаємодіють із міжнародними інституціями для забезпечення законності, ефективності та гармонізації практик із міжнародними стандартами.

Таким чином, варто відзначити, що таблиця у Додатку В відображає не лише нормативний аспект, а й концептуальні підходи до організації соціальної політики, а законодавча база України будується за принципом комплексності, інтеграції та диференціації соціальної підтримки, що дозволяє забезпечувати права дітей та соціально вразливих груп у системному і прогнозованому форматі.

Історичним відображенням цього підходу стало ухвалення Кабінетом Міністрів України у травні 2006 року Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка розраховувалася на десять років [24]. Головними завданнями зазначеної програми визначалися: забезпечення захисту прав та найкращих інтересів дитини; гарантування права кожної дитини на сімейне

виховання у межах територіальної громади; створення умов для духовного, психофізичного та інтелектуального розвитку дитини, що сприяє її соціальній адаптації, здобуттю належної освіти та набуттю первинних навичок самостійного життя; запобігання дитячій безпритульності, бездоглядності, правопорушенням, жорстокому поводженню та насильству; забезпечення доступу до різноманітних соціальних послуг для дітей та сімей із дітьми [24].

Водночас, аналіз результатів реалізації Програми свідчить про те, що поставлені завдання не були досягнуті, що зумовлено відсутністю системності у застосованих механізмах впровадження. На цій основі 9 серпня 2017 року Уряд України затвердив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів для реалізації першого підготовчого етапу, що включав підготовку регіональних планів реформування (далі – Стратегія) [43]. Стратегія була розроблена з метою радикальної трансформації існуючої системи інституційного догляду, яка не відповідала актуальним потребам дітей та сімей, та створення умов для повноцінного розвитку та виховання дитини в сімейному середовищі [43].

Проблематика державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні детально регламентується низкою нормативно-правових актів, серед яких: Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», а також низка положень щодо спеціалізованих закладів та системи інтернатів, дитячих будинків, притулків, прийомних сімей та навчально-реабілітаційних центрів. Ці документи формують нормативно-правову основу діяльності соціальних служб, регламентуючи різні аспекти життєдіяльності та виховання дітей.

Водночас сучасна нормативна база характеризується високою фрагментарністю та громіздкістю, що потребує постійного вдосконалення у відповідь на зміни соціального середовища та умови розвитку дітей. Стратегія 2017–2026 років визначає пріоритетним забезпечення зростання дитини у сімейному середовищі як ключове завдання державної політики, де держава виступає основним суб'єктом, відповідальним за перехід від інституційного до сімейного догляду, а координацію процесу реформування здійснює Кабінет Міністрів України [43].

Відповідно до Стратегії, органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію реформ через створення необхідних умов для виховання дітей, гарантування їхньої безпеки та благополуччя, а також підтримку вразливих сімей з метою запобігання вилученню дитини з родини. Зокрема, вони організовують соціальні, медичні, освітні та реабілітаційні послуги для дітей та сімей, забезпечують кадрові та фінансові ресурси для їхньої діяльності [43; 55].

Варто зазначити, що ефективне здійснення державної політики у сфері інституційного догляду та виховання дітей відбувається на фоні значних кризових явищ у суспільстві, зокрема ускладненої воєнно-політичної ситуації, загострення соціальної напруженості, погіршення економічного стану та зниження життєвого рівня населення. Основні управлінські функції у цій сфері розподілені між Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки та Міністерством охорони здоров'я, що іноді призводить до дублювання повноважень та відсутності ефективних механізмів координації між органами виконавчої влади [43].

Тож, можемо відзначити, що на основі проведеного аналізу нормативно-правової бази і державних стратегій реформування інституційного догляду, можемо констатувати, що ефективна реалізація прав дітей та запобігання проявам безвідповідального батьківства потребує системного підходу, координації дій на національному та регіональному рівнях і постійного вдосконалення правового поля відповідно до сучасних соціально-економічних викликів.

2.2. Основні напрями діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

Проблематика діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства посідає ключове місце в сучасній системі соціальної роботи, оскільки саме сім’я є первинною соціальною інституцією, яка визначає траєкторію соціалізації, формування особистісних цінностей та життєвих орієнтирів людини. Будь-яке відхилення у функціонуванні сімейної системи неминуче відображається на стані її окремих членів, що потребує особливої уваги з боку фахівців соціальної сфери. У цьому контексті надзвичайно важливим є усвідомлення соціальним працівником специфіки сім’ї як клієнта соціальної роботи, адже від адекватного розуміння її особливостей залежить ефективність соціальних інтеграцій.

Передусім варто відзначити, що сім’я акумулює у собі практично всі сучасні соціальні й індивідуальні проблеми. Проблеми окремого її члена завжди віддзеркалюються на сім’ї загалом і, навпаки, дисфункційність сімейних відносин спричиняє індивідуальні порушення. Так, труднощі у навчанні чи поведінці дитини можуть бути наслідком невротичних станів батьків або їхньої соціально девіантної поведінки. У свою чергу, втрата роботи одним із членів родини позначається не лише на матеріальному становищі сім’ї, але й на психологічному мікрокліматі, системі взаємин між батьками та дітьми, а також на психоемоційному стані всіх учасників сімейного колективу.

Особливе значення має комплексний підхід до надання соціальної допомоги, адже підтримка одного члена сім’ї нерозривно пов’язана з необхідністю роботи з усією системою родинних відносин. Це потребує одночасного блокування деструктивних чинників та активізації ресурсного потенціалу сім’ї, що позитивно впливають на її функціонування. Подібна стратегія є особливо актуальною при роботі з дітьми, оскільки саме вони найбільш вразливі до наслідків безвідповідального батьківства.

Водночас необхідно враховувати, що сім’я є відносно закритою системою, у якій далеко не всі аспекти життєдіяльності доступні для спостереження.

Нерідко реальні причини дисгармонії в родині не усвідомлюються її членами або маскуються під вторинними проблемами, що значно ускладнює діагностику й потребує від соціального працівника тривалої аналітичної роботи, уважного спостереження та використання спеціалізованих методів оцінювання.

Завдання соціального працівника у цьому процесі полягає не у вирішенні проблеми замість клієнта, а у створенні умов, за яких сама сім'я чи окремі її члени зможуть усвідомити сутність труднощів та віднайти оптимальні шляхи їх подолання. У цьому контексті важливим є дотримання автономії сімейної системи у виборі форм взаємодопомоги, виховних практик та стратегій життєдіяльності. Втручання доцільне лише на прохання клієнтів, за винятком випадків, коли існує безпосередня загроза фізичному чи психічному здоров'ю або життю когось із членів родини.

Пріоритетною метою соціального працівника у взаємодії із сім'єю є забезпечення інтересів її членів, а не абстрактних суспільних чи державних інтересів. Такий підхід формує основу гуманістичної парадигми соціальної роботи, що ґрунтується на принципах поваги до гідності особистості, делікатності та конфіденційності. Адже соціальне втручання часто стосується надзвичайно чутливих відомостей, розголошення яких може завдати серйозної шкоди як окремим особам, так і сім'ї загалом.

Соціальна робота з неблагополучною сім'єю спрямовується на створення умов для подолання причин і наслідків її дисфункційності та безвідповідальності. Серед основних завдань, що постають перед соціальними працівниками у взаємодії з такими сім'ями, виокремлюють: виявлення випадків порушення прав людини у родинному середовищі та інформування відповідних органів влади; профілактику девіантної поведінки в сім'ї й суспільстві; пропагування здорового способу життя та ідеальної моделі сімейного функціонування; правову, психолого-педагогічну просвіту батьків; організацію міжособистісної комунікації всередині родини та її інтеграції у ширший соціум; а також сприяння самореалізації й розвитку членів родини.

У контексті аналізу методів роботи з неблагополучними сім'ями важливо акцентувати увагу на їх багатовекторному та поетапному характері. Система соціальної роботи у цій сфері передбачає реалізацію комплексу взаємопов'язаних підходів, які охоплюють різні рівні втручання. У науковій та практичній площині традиційно виокремлюють три базові напрями діяльності: по-перше, екстрені заходи, спрямовані на забезпечення елементарних потреб, гарантування безпеки та збереження життя членів сім'ї; по-друге, інтервенції, орієнтовані на стабілізацію внутрішньосімейних відносин і подолання кризових ситуацій; і, по-третє, заходи, спрямовані на довгострокову перспективу, які передбачають підтримку соціального розвитку родини, підвищення її адаптаційного потенціалу та інтеграцію у суспільне середовище [61, с. 53].

У національній практиці соціальної роботи сформувався широкий спектр форм і методів взаємодії з родинами: клуби молодої сім'ї, школи молодих батьків, консультативні пункти, відеолекторії, навчальні семінари, культурно-розважальні заходи, корекційні театри, лекції, бесіди, індивідуальні й групові консультування, диспути, тренінги, фестивалі, сімейні конкурси й вечори, шоу-програми тощо. Значного поширення набули також матеріальні форми підтримки, включно з фінансовою допомогою, організацією літніх оздоровчих таборів для дітей. У випадку ж сімей із дітьми чи підлітками, схильними до правопорушень або девіантної поведінки, пріоритетними є правова допомога, ресоціалізаційні заходи, соціальна реабілітація через інтерактивні методики, наприклад арт-терапію.

Особливу роль у системі соціальної підтримки відіграє просвітницька діяльність серед педагогічних колективів освітніх закладів, адже саме вчителі є першими спостерігачами сімейних проблем і часто мають суттєвий виховний вплив на батьків. Однак базовою технологією соціальної роботи з неблагополучними сім'ями визнається соціальний супровід, який передбачає довготривале, комплексне, професійне надання соціальних послуг конкретній сім'ї або її членам [51]. Саме соціальний супровід є найбільш ефективною формою підтримки, оскільки забезпечує стабільність, безперервність та

системність соціальної допомоги сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Тож, варто відзначити, що одним із ключових інструментів діяльності соціальних служб, спрямованих на подолання наслідків безвідповідального батьківства, виступає соціальний супровід, який у вітчизняному законодавстві визначається як комплексна, довготривала форма підтримки соціально вразливих категорій населення. Згідно із Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», соціальний супровід – це спеціалізована діяльність, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу дітей і молоді, які належать до соціально незахищених груп, з метою подолання життєвих труднощів, а також збереження і підвищення їхнього соціального статусу.

У межах технології соціального супроводу виокремлюють декілька взаємопов'язаних напрямів діяльності:

- соціальна опіка – представлення працівником соціальної служби інтересів сім'ї або окремого її члена в органах державної влади, освітніх, медичних чи інших інституціях;
- соціальний патронаж – регулярне надання соціальних послуг безпосередньо за місцем проживання клієнтів, що передбачає постійний соціальний нагляд, систематичні відвідування житла фахівцями, організацію лікувально-профілактичних, соціально-побутових та економічних форм допомоги;
- соціальна допомога сім'ї – комплекс соціальних послуг, що надаються спеціалізованими установами (кризовими центрами, центрами соціальних служб, соціальними працівниками) у відповідності до Закону України «Про соціальні послуги».

Методика соціального супроводу має багато спільного з відомою у світовій соціальній роботі технологією «ведення випадку» (case management), адже вона також передбачає довготривалу, поетапну взаємодію із сім'єю на індивідуальному рівні. Принциповим у даному процесі є орієнтація на

індивідуальний підхід, що враховує унікальні особливості функціонування конкретної сім'ї, її проблематику та потенційні ресурси. І.М. Трубавіна визначає низку послідовних етапів здійснення соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї, які забезпечують системність і цілеспрямованість роботи (див. рис. 2.1).

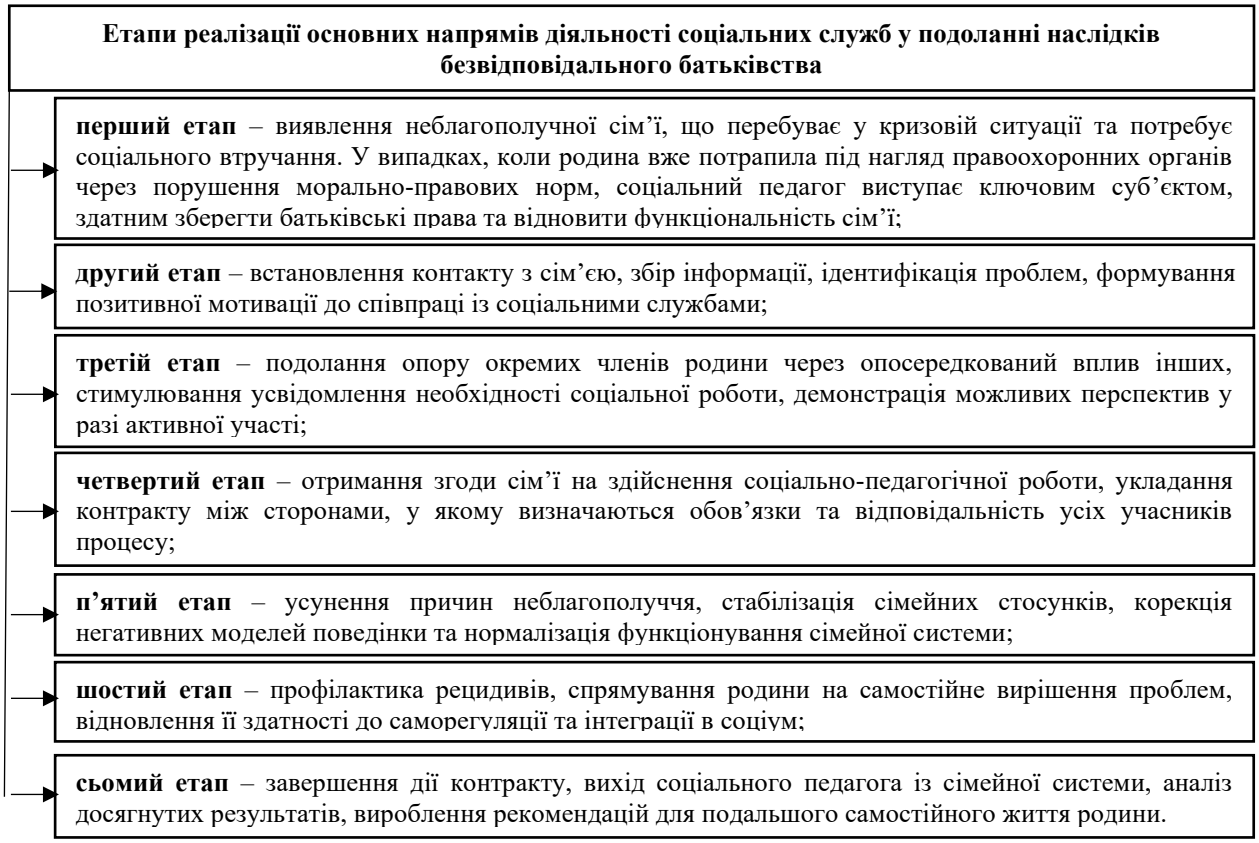

Рис. 2.1 – Етапи реалізації основних напрямів діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства*

*Примітка. Сформовано автором на основі джерела: [66, с. 12].

Здійснення соціального супроводу має низку характерних особливостей, які визначають його ефективність та специфіку. По-перше, він є необхідним для всіх типів неблагополучних сімей, проте завжди повинен враховувати інтенсивність кризових проявів, екстремальні умови життєдіяльності та залучати групу міждисциплінарних фахівців. По-друге, супровід може здійснюватися лише на основі глибокого аналізу обставин життя родини, виявлення порушень прав дитини та інших її членів, з подальшим забезпеченням соціальної опіки. По-

третє, у випадках алкогольної чи наркотичної залежності батьків, підозр у фактах насильства, крайнього рівня матеріального зубожіння чи проявів асоціальної поведінки дітей, необхідно залучати спеціалізованих фахівців (психологів, наркологів, юристів, медиків).

Особливої уваги потребують сім'ї з дітьми, схильними до деліквентної чи девіантної поведінки, а також неповні сім'ї, де існує необхідність компенсації виховних функцій відсутнього з батьків. Важливим елементом супроводу є просвітницька діяльність, яка спрямована на формування у членів родини знань про умови, необхідні для повноцінного розвитку дитини, а також навчання щодо прав і обов'язків батьків.

Соціальний супровід має здійснюватися у поєднанні з іншими видами соціальної роботи – реабілітаційними, профілактичними, освітніми, проте не може зводитися виключно до них, адже він виступає як комплексна технологія, що інтегрує різні інструменти соціальної підтримки. Критеріями неефективності соціального супроводу виступають рецидиви порушень прав дитини, повторні прояви асоціальної та девіантної поведінки, а також відсутність змін у соціальному функціонуванні родини. Водночас критеріями ефективності визнаються:

- відновлення виконання сім'єю своїх основних функцій (репродуктивної, соціалізуючої, економічної, комунікативної, рекреативної, психотерапевтичної);
- відновлення та стабілізація внутрішньосімейних відносин (емоційної близькості, спільного проживання, виховання дітей, господарського співжиття, легалізованих шлюбних відносин);
- відновлення соціальних зв'язків родини з мікросередовищем (родичами, сусідами, освітнім середовищем);
- відновлення інтеграційних зв'язків із макросоціумом, включно з державними інституціями, соціальними службами, громадськими організаціями [6].

Отже, соціальний супровід постає не лише як технологія підтримки неблагополучних родин, але й як системна методика, що інтегрує опіку, допомогу, патронаж та реабілітаційні заходи з метою усунення наслідків безвідповідального батьківства і забезпечення стабільності функціонування сімейної системи в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Таким чином, можемо відзначити, що соціальний супровід у науковому дискурсі визначається як цілеспрямована, структурована та довготривала професійна діяльність фахівців соціальної роботи, орієнтована на створення сприятливих соціально-психологічних та організаційних умов для відновлення або оптимізації життєдіяльності сім'ї, а також на забезпечення гармонійного розвитку дитини як суб'єкта соціалізації. Реалізація соціального супроводу неблагополучних або кризових сімей передбачає багатокомпонентний комплекс заходів, що охоплює:

-психолого-педагогічний вектор, який включає медіацію у конфліктних ситуаціях, психологічну підтримку та консультування з питань внутрішньосімейної взаємодії, формування у батьків компетентностей щодо ефективної комунікації та виховання дітей, інтеграцію у групи взаємопідтримки та залучення волонтерів до процесу супроводу;

-соціально-економічний вектор, спрямований на забезпечення житлових потреб, допомогу в оформленні правової документації, сприяння у працевлаштуванні, доступі до державних соціальних трансфертів (допомог, пенсій, пільг), а також у координації гуманітарної допомоги;

-освітньо-виховний вектор, що полягає у залученні дітей до різноманітних форм позашкільної освіти та дозвілля (гуртки, секції, клуби за інтересами), сприянні у професійній підготовці, організації культурно-дозвіллєвих заходів;

-медико-оздоровчий та безпековий вектор, який передбачає організацію оздоровчих заходів, моніторинг відвідуваності освітніх закладів, представництво інтересів дитини у взаємодії з адміністрацією шкіл та органами влади, забезпечення дотримання прав дитини;

–правозахисний вектор, що охоплює представництво інтересів дитини в органах опіки і піклування, допомогу у встановленні опіки родичами, а також сприяння у влаштуванні до прийомних сімей у випадках, коли біологічні батьки не виконують своїх функцій.

Водночас, одним із концептуально вагомих напрямів соціальної роботи з дисфункціональними сім'ями виступає сімейне консультування, яке у теоретико-методологічному плані розглядається як форма інтерактивної взаємодії між консультантом та сім'єю, спрямована на діагностику проблемної ситуації, відновлення потенціалу сімейної системи та підвищення її здатності до автономного подолання криз. Така діяльність виконує подвійну функцію: з одного боку, вона сприяє гармонізації внутрішньосімейних відносин, з іншого – забезпечує формування у членів сім'ї ресурсів для особистісного та соціального зростання.

Згідно з Державним стандартом надання соціальних послуг, консультування реалізується через різні види (інформаційно-мотиваційне, проблемно-орієнтоване, за принципом «рівний-рівному», психологічне, кризове), методи (індивідуальне, групове, сімейне) та форми (безпосереднє – «віч-на-віч»; дистанційне – телефонне, онлайн). Така диференціація методологічного інструментарію забезпечує високу адаптивність процесу консультування до специфіки потреб конкретної родини [50].

У практичній площині найбільш поширеними темами сімейного консультування є: порушення у батьківсько-дитячих відносинах, міжподружні конфлікти, труднощі построзлучної адаптації, а також проблеми девіантної чи делінквентної поведінки дітей (залежності, асоціальні прояви, протиправні дії). Для науково обґрунтованого аналізу та корекції таких проблем консультант має здійснювати комплексну діагностику, яка передбачає оцінку як поведінкових патернів дитини, так і мотиваційних установок батьків у зверненні по допомогу.

З огляду на це, у структурі консультування виділяють ключові стратегії роботи з клієнтами, зокрема:

- формування у суб’єктів консультування усвідомлення власної відповідальності за поведінку та її наслідки;
- орієнтація на глибинне усвідомлення та прийняття власних емоцій і почуттів як передумови для зміни поведінкових моделей;
- актуалізація потреби у налагодженні якіснішої комунікації з членами сім’ї та відновленні довірливих взаємин;
- розробка й реалізація конкретних поведінкових стратегій, спрямованих на стабілізацію кризової ситуації.

Таким чином, діяльність соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства має комплексний характер, поєднуючи в собі соціальний супровід, психолого-педагогічну підтримку, правозахисну діяльність та сімейне консультування. Взаємодія цих напрямів формує цілісну модель соціальної інтеграції, яка створює умови для відновлення функціональності сімейної системи та забезпечення гармонійного розвитку дитини як суб’єкта суспільних відносин і майбутнього соціального капіталу нації.

2.3. Алгоритм роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

У вітчизняній практиці соціальної політики розробка та впровадження алгоритмів діяльності соціальних служб щодо подолання наслідків безвідповідального батьківства ґрунтується на комплексному підході до організації соціально-педагогічної, соціально-правової, соціально-економічної та соціально-медичної підтримки сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Такий алгоритм передбачає узгоджену взаємодію багатьох інституцій, спрямовану на профілактику та мінімізацію сімейного неблагополуччя, відновлення функціональності родини, створення умов для її подальшої самостійності у вирішенні кризових ситуацій.

У структурі алгоритму центральною ланкою виступає діяльність центрів соціальних служб, які координують міжвідомчу взаємодію та формують

індивідуальні стратегії соціального супроводу родин. На національному рівні в більшості регіонів України функціонує система дорадчих органів, що забезпечують узгодженість дій різних суб'єктів соціальної роботи. До їх складу входять представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, керівники профільних управлінь (у справах сім'ї, молоді та спорту; охорони здоров'я; освіти і науки; соціального захисту населення; внутрішніх справ), а також представники громадських організацій, установ охорони здоров'я, освітніх закладів, правоохоронних органів та інших соціальних інституцій. Досвід свідчить, що результативність функціонування таких органів істотно підвищується у випадках, коли їх очолюють керівники або заступники керівників місцевих державних адміністрацій чи виконавчих органів рад, оскільки це дозволяє забезпечити більш вагомі управлінські, фінансові та координаційні ресурси.

Процедура соціального супроводу передбачає, що на засіданнях дорадчого органу ухвалюється рішення щодо надання конкретному домогосподарству, яке опинилося у кризі, необхідного комплексу соціальних послуг. Відповідно до цього розподіляються функції між усіма суб'єктами соціальної роботи. На основі прийнятого рішення центр соціальних служб заводить облікову картку сім'ї, розробляє індивідуальний план соціального супроводу та укладає угоду з родиною, де чітко визначаються взаємні зобов'язання сторін. У цьому документі конкретизуються види допомоги, що будуть надані фахівцями соціальних служб, а також відповідальність членів сім'ї за дотримання умов співпраці та активну участь у процесі виходу з кризової ситуації.

У змістовному вимірі алгоритм включає широкий спектр соціальних послуг, що охоплюють усі ключові сфери життєдіяльності сім'ї. Серед них:

-інформаційні послуги – надання відомостей про соціальні виплати, пільги, контакти установ та організацій, що можуть забезпечити підтримку, умови отримання допомоги тощо;

-психологічні послуги – діагностика психоемоційного стану, індивідуальні та групові консультації, психологічна корекція, організація груп взаємопідтримки, профілактика сімейних конфліктів;

-соціально-педагогічні послуги – розробка заходів із подолання причин кризових ситуацій, просвітницька робота з питань виховання дітей, розвиток сімейних ресурсів, захист прав дитини, педагогічне консультування;

-соціально-медичні послуги – сприяння у проведенні профілактичних та оздоровчих заходів, консультації щодо збереження здоров'я, пропагування здорового способу життя, профілактика шкідливих звичок та захворювань;

-юридичні послуги – правова консультація, захист прав та законних інтересів членів родини, особливо дітей;

-соціально-економічні послуги – сприяння у забезпеченні матеріальних потреб сім'ї, посередництво у наданні гуманітарної допомоги, допомога в отриманні державної підтримки, консультації з питань працевлаштування [16, с. 9; 51; 53].

Таким чином, алгоритм роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства базується на інтеграції інституційних ресурсів, індивідуалізації соціального супроводу та системному підході до задоволення потреб сім'ї. Його ефективність забезпечується поєднанням міжвідомчої координації, правових і організаційних механізмів, а також залученням широкого спектра професійних та громадських суб'єктів, що дозволяє створювати умови для реінтеграції родини у соціальне середовище та підвищення її здатності до самостійного подолання кризових викликів.

Узагальнення та систематизація емпіричних даних, дали змогу виокремити низку типологічних категорій сімей, що належать до групи так званих «кризових» або «неблагополучних». Для кожної з таких категорій характерним є специфічний спектр соціальних потреб, зумовлений як внутрішніми дисфункційними чинниками (алкогольна чи наркотична залежність, насильницькі моделі взаємодії, девіантна поведінка дітей, дефіцит батьківської відповідальності тощо), так і зовнішніми соціально-економічними обставинами

(малозабезпеченість, неповна структура сім'ї, недостатність житлово-побутових умов, відсутність стабільної зайнятості).

Відповідно до цього, у діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦССССДМ) реалізується цілісна система соціальних послуг, що спрямована на комплексне подолання негативних наслідків безвідповідального батьківства, профілактику соціального сирітства, захист прав дитини та формування у батьків компетентності у сфері виховання й догляду за дітьми. Ураховуючи багатовимірність соціальних ризиків, що супроводжують такі сім'ї, а також специфіку реагування інституцій соціального захисту, доцільним є представлення класифікації потреб та відповідних напрямів соціальних послуг, які реалізуються центрами соціальних служб у процесі соціального супроводу. Узагальнені типи кризових сімей, характерні потреби та напрями соціальної підтримки систематизовано у Додатку Д.

Аналіз даних, систематизованих у Додатку Д засвідчує, що кризові сім'ї в Україні характеризуються багатовекторними проблемами – від матеріально-побутових і правових до психологічних та педагогічних. Відповідно, діяльність соціальних служб потребує комплексного, міждисциплінарного та інтегративного підходу, який поєднує правову, психологічну, педагогічну, медичну та матеріальну підтримку. Водночас результати дослідження виявляють наявність певних «білих плям» у практиці соціального супроводу, зокрема недостатнє забезпечення сімей послугами довготривалої соціальної адаптації, що вимагає подальшого вдосконалення алгоритму роботи соціальних служб і посилення міжвідомчої взаємодії.

Слід наголосити, що спектр соціальних послуг, які є найбільш затребуваними у процесі подолання наслідків безвідповідального батьківства та загалом сімейного неблагополуччя, охоплює багатовимірну систему соціально-педагогічних, правових, психологічних і медико-реабілітаційних заходів. До такого переліку передусім належать: розвиток батьківських компетентностей у сфері виховання дітей та гармонізації внутрішньосімейних відносин (зокрема, відновлення емоційно-психологічних зв'язків між батьками та дітьми, які

перебували у закладах інституційного догляду); юридичний супровід в оформленні документів та комунікації з державними інституціями; сприяння підвищенню матеріального добробуту сім'ї через працевлаштування й професійне навчання дорослих її членів; лікування та реабілітація осіб, які мають залежності чи хронічні захворювання; набуття необхідних соціально-побутових компетентностей; психологічне консультування та психолого-педагогічний супровід; представництво інтересів дитини та гарантування її правового захисту; отримання соціальних виплат, допомог і пільг; сприяння навчанню та розвитку дітей, охорона їхнього здоров'я та забезпечення оздоровчо-реабілітаційних заходів.

Узагальнення практичного досвіду функціонування центрів соціальних служб в Україні дає підстави констатувати, що підвищення результативності їх діяльності можливе лише за умови впровадження чіткого алгоритму роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах. Йдеться про системний підхід, який передбачає диференціацію алгоритмів дій відповідно до типології сімейного неблагополуччя: сім'ї, що стикаються з алкогольною чи наркотичною залежністю одного або кількох членів; родини з конфліктними та дисгармонійними відносинами; сім'ї, у яких поширені прояви домашнього насильства; домогосподарства з дітьми, схильними до девіантної поведінки; родини з безвідповідальними батьками, що спричиняє явища дитячої бездоглядності, та інші. Тож, варто наголосити, що робота соціальних служб має орієнтуватися не на абстрактну категорію «сім'ї у складних життєвих обставинах», а на конкретні типи сімейних проблем з відповідними алгоритмами реагування.

Ключовим завданням алгоритму соціально-педагогічного супроводу є реалізація чіткої послідовності дій – від первинної діагностики потреб сім'ї до розроблення та впровадження індивідуальної програми підтримки, спрямованої на вихід родини зі стану неблагополуччя. Такий підхід дозволяє забезпечити системність, уникнути дублювання функцій різними інституціями та підвищити ефективність соціальної роботи.

Особливе значення набуває стратегічна переорієнтація діяльності соціальних служб з традиційної реактивної моделі, яка концентрується на усуненні вже наявних наслідків кризових ситуацій, на превентивний, профілактичний підхід. Це передбачає створення системи попередження сімейного неблагополуччя, яка полягає у формуванні у всіх сім'ях, незалежно від їхнього соціального статусу чи рівня ризику, власних психолого-педагогічних, соціальних та організаційних ресурсів, здатних ефективно протидіяти виникненню кризових ситуацій та забезпечувати стабільність сімейного середовища. Такий підхід передбачає зосередження уваги державних і громадських інституцій на всебічному розвитку батьківських компетентностей, підвищенні стійкості сім'ї до стресових чинників, а також забезпеченні необхідних умов для виховання дітей у безпечному та підтримувальному середовищі.

Метою цієї діяльності є не лише мінімізація вже існуючих негативних наслідків безвідповідального батьківства, але й створення передумов для попередження їх появи. Іншими словами, стратегічний напрям сучасної соціально-педагогічної роботи полягає у «озброєнні» сім'ї відповідним знанням, практичними навичками та психологічними ресурсами, що дозволяють ефективно долати потенційні кризові ситуації та знижують ризики потрапляння сімей до категорії неблагополучних.

У зв'язку з цим вбачаємо за необхідність розробити блок-схему (див. рис. 2.2), яка відображає послідовну систему організації соціальної роботи з сім'ями, що опинилися у кризових умовах, та ілюструє механізм реалізації комплексного соціального супроводу. Вона демонструє логіку прийняття рішень, взаємодії суб'єктів соціальної підтримки та спрямованість дій на відновлення соціального функціонування сім'ї.

Структурована організація роботи дозволяє забезпечити науково обґрунтовану основу для кожного етапу соціального втручання, починаючи від виявлення проблемної сім'ї, проведення первинної оцінки та соціального обстеження до розробки та реалізації індивідуального плану супроводу.

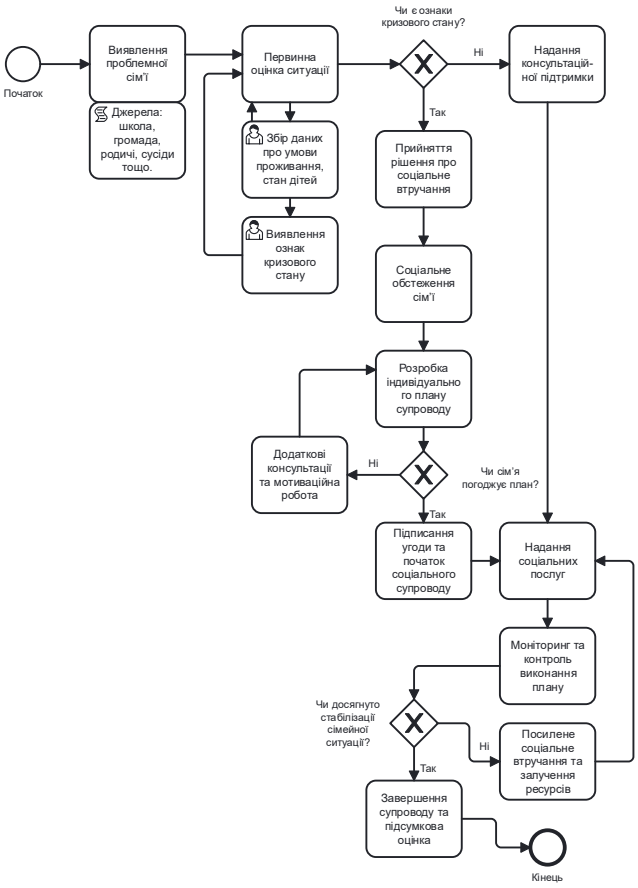

Рис. 2.2 – Алгоритм діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства*

*Примітка: власна розробка автора.

Аналіз блок-схеми свідчить, що її впровадження дозволяє оптимізувати діяльність соціальних служб, ефективно розподіляти ресурси та забезпечити високий рівень персоналізованої підтримки сімей. Чітке визначення етапів роботи та відповідальних суб’єктів соціальної допомоги підвищує ефективність реалізації соціально-педагогічних заходів, спрямованих на захист прав дітей та відновлення стабільності сімейного середовища. Запропонована модель також формує основу для уніфікованої системи соціального супроводу сімей на національному рівні, інтегруючи як корекційні, так і превентивні заходи, що сприяє комплексному подоланню наслідків безвідповідального батьківства та забезпеченню сталого соціального розвитку родини.

Отже, аналіз та узагальнення досвіду роботи соціальних служб дозволяє констатувати, що алгоритм діяльності з подолання наслідків безвідповідального батьківства являє собою комплексну організовану послідовність дій, що включає виявлення сім'ї в кризі, оцінку її потреб, розробку та реалізацію індивідуального плану соціального супроводу, надання широкого спектру соціально-педагогічних, психологічних, юридичних, медичних та економічних послуг, а також оцінку результатів і корекцію заходів. Ефективність цього алгоритму забезпечується чітким визначенням етапів роботи відповідальних суб'єктів соціальної підтримки (ідентифікація, первинна оцінка, втручання, індивідуальний план, надання послуг, моніторинг, завершення), визначені відповідальні суб'єкти на кожній фазі, адаптивність до змін сімейної динаміки та стратегічний акцент на профілактиці, посиленні власних ресурсів родини і запобіганні рецидивам неблагополуччя. Таким чином, запропонований алгоритм виступає надійним механізмом системного та превентивного впливу соціальних служб, що сприяє відновленню стабільності сімейного середовища та захисту прав дітей.

РОЗДІЛ 3
ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

3.1. Сучасний стан діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

У сучасних умовах, коли Україна переживає одночасно трансформаційні соціально-економічні процеси та виклики, зумовлені повномасштабною війною, особливої ваги набуває діяльність соціальних служб у сфері захисту прав дітей, позбавлених належного батьківського піклування. Безвідповідальне батьківство як соціальне явище спричиняє низку негативних наслідків, серед яких – зростання кількості дітей-сиріт та дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах. У таких умовах державна система соціальної підтримки вимушена шукати ефективні моделі опіки, піклування, усиновлення та розвитку альтернативних сімейних форм виховання. Важливим аспектом дослідження сучасного стану є статистичний аналіз динаміки влаштування дітей у різні форми сімейного виховання, що дозволяє оцінити як результативність роботи соціальних служб, так і вплив війни на процеси подолання наслідків безвідповідального батьківства.

Представлені на рисунку 3.1 дані репрезентують складну, багаторівневу й водночас динамічну картину функціонування системи соціального захисту дітей в Україні, що опинилися внаслідок безвідповідального батьківства поза межами біологічної родини. Аналіз кількісних показників демонструє не лише статистичні коливання, а й глибинні трансформаційні процеси, зумовлені поєднанням соціально-економічних, інституційних і, насамперед, воєнних чинників. Дані свідчать про істотне зменшення кількості дітей, які перебувають під опікою та піклуванням: від 49016 у 2020 р. до 42611 у 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення російської федерації. Це зниження є наслідком комплексного впливу екстремальних умов війни: руйнування

інфраструктури соціального забезпечення, порушення функціонування органів опіки та піклування, вимушеної міграції, втрати облікових даних та розриву соціальних зв'язків.

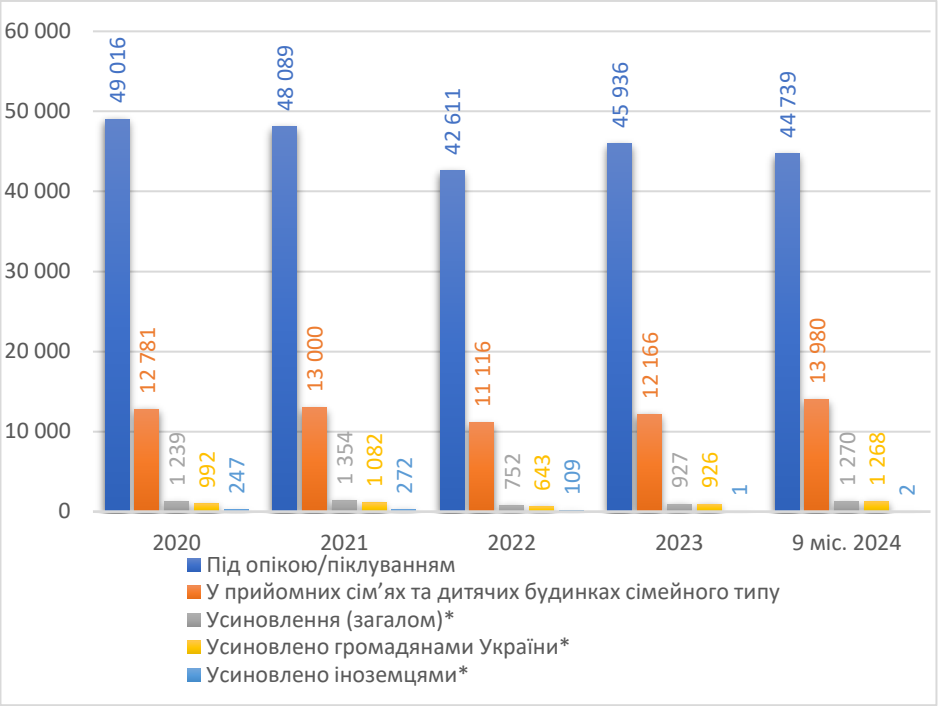

Рис. 3.1 – Динаміка влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у різні форми сімейного виховання в Україні у 2020–2024 рр.**

**Примітки:

1. * – дані за 2024 р.;
2. сформовано автором на основі джерела: [18; 19; 41].

Проте у 2023 р. кількість таких дітей зросла до 45936, що свідчить про адаптацію інституційної системи до воєнних викликів, а також про стабілізаційний потенціал соціальних служб у сфері захисту дитинства. Дані за дев'ять місяців 2024 р. (44739 дітей) підтверджують тенденцію до відносної стабілізації, що відображає не лише інституційну витривалість, а й здатність системи соціального захисту відновлювати свої функції навіть у кризовому середовищі.

Подібна динаміка простежується щодо прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Якщо у 2021 р. кількість дітей у таких формах

виховання становила 13000, то у 2022 р. цей показник знизився до 11116, що пояснюється руйнуванням житлового фонду, евакуаційними процесами та соціально-психологічними ризиками. Водночас зростання чисельності до 12166 у 2023 р. та 13980 у 2024 р. демонструє ефективність реалізованих державою стратегій щодо підтримки та розширення альтернативних сімейних форм виховання як найбільш гуманістично орієнтованої моделі соціальної опіки.

Найчутливішим індикатором є сфера усиновлення, де воєнний фактор проявився найбільш рельєфно. У 2021 р. кількість усиновлених становила 1354 дитини, однак у 2022 р. цей показник зменшився до 752, що відображає кризовий ефект війни – ускладнення процедурного супроводу, міграційні переміщення дітей, а також необхідність унеможливлення ризиків незаконного вивезення. Водночас зростання кількості усиновлень у 2023 р. (927) та особливо у 2024 р. (1270 лише за дев’ять місяців) свідчить про посилення інституційної та громадянської активності у сфері подолання сирітства, що можна розглядати як показник зростання соціальної згуртованості та відповідальності суспільства.

Структурний аналіз усиновлень за громадянством усиновлювачів виявляє домінування громадян України, причому у 2023–2024 рр. ця тенденція набуває майже абсолютного характеру (926 із 927 у 2023 р. та 1268 із 1270 у 2024 р.). Така динаміка є відображенням цілеспрямованої державної політики щодо локалізації практик усиновлення всередині країни, що відповідає принципам національної безпеки та спрямоване на захист дітей від ризиків інституційної втрати ідентичності, культурного середовища та соціального громадянства.

Узагальнюючи, можна констатувати, що війна стала ключовим чинником деструктивного впливу на сферу соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас аналіз динаміки показників підтверджує здатність соціальних служб не лише до інституційної адаптації, але й до трансформаційного розвитку в умовах кризового середовища.

Статистичний аналіз демонструє, що соціальні служби активно реагують на змінні умови та здатні адаптуватися до кризових факторів. Після значного скорочення кількості дітей під опікою та піклуванням спостерігається поступове

відновлення їхньої чисельності, що свідчить про стійкість інституційної системи. Подібна тенденція простежується і в сфері прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, де відзначається стабілізація та зростання кількості дітей у альтернативних формах виховання, що відображає ефективність державних стратегій підтримки сімейних моделей. Процеси усиновлення, як найбільш інтенсивна форма інтеграції дітей у сім'ю, також демонструють ознаки адаптації соціальних служб: після періодів спаду спостерігається поступове відновлення активності та стабілізація процедурного і інституційного забезпечення цього процесу навіть у кризових умовах.

Ці тенденції перебувають у тісному зв'язку із загальними соціально-демографічними процесами, зокрема зі змінами у структурі сімейних відносин, такими як шлюб, розлучення та укладання шлюбних контрактів, що, у свою чергу, впливає на чисельність дітей, які перебувають під опікою або в альтернативних формах виховання.

Аналізуючи динаміку шлюбів, розлучень та шлюбних контрактів у період 2015–2023 рр. (див. рис. 3.2), можна простежити значні коливання, що мають опосередкований вплив на соціально-демографічний стан родин та, відповідно, на чисельність дітей, які перебувають під опікою, у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу. Так, кількість шлюбів демонструє загальну тенденцію до зменшення, причому у 2020 р. спостерігається різке падіння до 167974 шлюбів, що збігається з початком пандемії та загостренням соціально-економічної кризи, ускладненої повномасштабним вторгненням рф у 2022 р. Одночасно кількість розлучень коливалася, досягаючи піку у 2018 р. (53861), що свідчить про високий рівень сімейних конфліктів, які потенційно впливають на дітей і підвищують ризик їхнього потрапляння у складні життєві обставини.

Паралельно з цими процесами, дані щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, демонструють тісний зв'язок із соціально-демографічними тенденціями. Так, у 2020–2022 рр., коли відбулося зменшення шлюбів і значні соціально-економічні потрясіння через війну, спостерігається скорочення кількості дітей під опікою та піклуванням (з 49016 у 2020 р. до 42611

у 2022 р.), а також у сфері прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (з 12781 до 11116). Це свідчить про комплексний вплив кризових факторів: руйнування інфраструктури, вимушене переселення родин, втрату житла та обмежений доступ до державних і соціальних послуг, що ускладнює функціонування системи опіки та піклування.

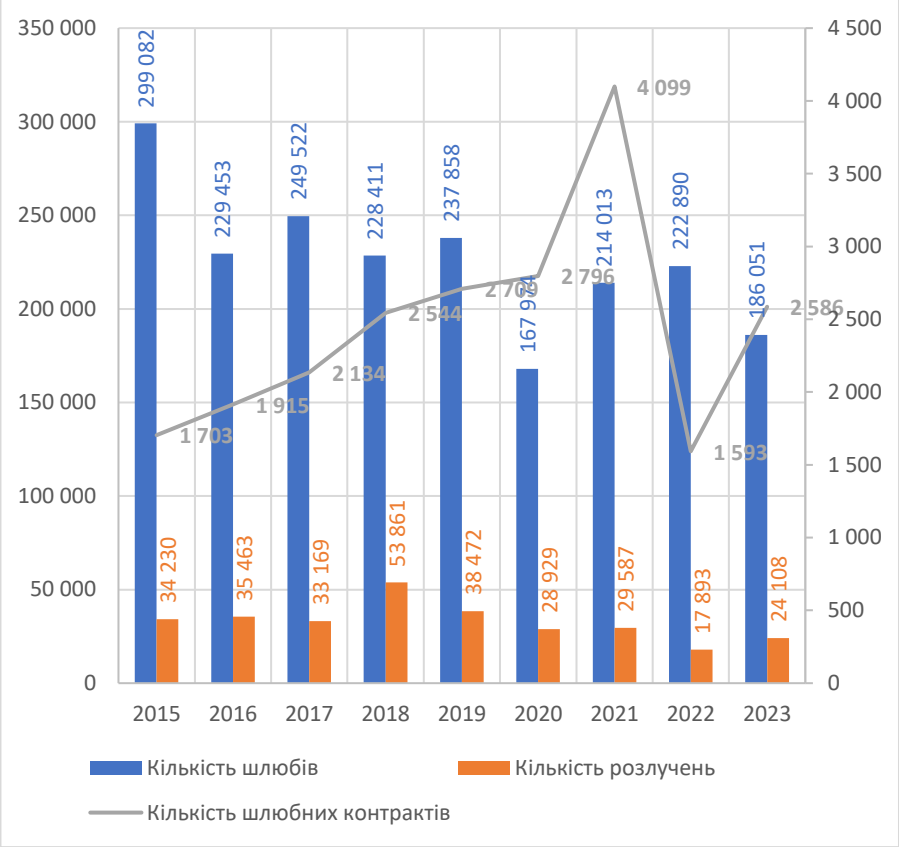

Рис. 3.2 – Динаміка шлюбів, розлучень та укладення шлюбних контрактів в Україні у 2015–2023 рр.*

*Примітка. Сформовано автором на основі джерела: [46].

Усиновлення, як найінтенсивніша форма інтеграції дітей у сім'ю, також відображає безпосередній зв'язок із соціально-демографічними змінами. Так, у 2022 р., на фоні початку війни, кількість усиновлень зменшилася майже удвічі – до 752 випадків, тоді як більшість усиновлень залишилася в межах країни (див. рис. 3.1). Це підтверджує, що воєнні дії значно ускладнили міжнародні процедури усиновлення, а державна політика сфокусувалася на внутрішньому забезпеченні права дітей на сім'ю. У 2023-2024 р. кількість усиновлень зросла до

927 та 1270 відповідно, що свідчить про поступове відновлення соціальних сервісів і їхню адаптацію до воєнних умов.

Таким чином, можна стверджувати, що існує опосередкований взаємозв'язок між демографічними процесами – шлюбами, розлученнями та шлюбними контрактами – і кількістю дітей, які перебувають під опікою та у прийомних сім'ях. Зростання розлучень і падіння стабільних шлюбів створює додаткові ризики для дітей, що посилюються у кризові періоди, зокрема під час війни. Одночасно дані свідчать про здатність соціальних служб адаптуватися до нових викликів, підтримувати альтернативні форми сімейного виховання та забезпечувати право дітей на безпечне і стабільне середовище навіть в умовах воєнного конфлікту.

Для глибшого розуміння цих процесів у межах дослідження було проведено опитування двох груп респондентів: фахівців, які безпосередньо працюють із сім'ями у складних життєвих обставинах, та самих батьків, що перебувають у кризових життєвих ситуаціях. Такий підхід дозволяє отримати комплексне уявлення про ефективність соціальної підтримки та актуальні проблеми у реалізації батьківських обов'язків у сучасних умовах.

За результатами опитування фахівців (N = 6), основну групу складають соціальні працівники та члени комісій з питань захисту прав дітей (по 33%), при цьому всі респонденти мають значний професійний досвід – понад 5 років (див. Додаток Е). Усі опитані працюють із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, що свідчить про високу спеціалізацію респондентів та репрезентативність їхніх оцінок. Аналіз частоти випадків безвідповідального батьківства показав, що 83% фахівців стикаються з ними дуже часто, що підкреслює системність та поширеність цієї проблеми у соціальній практиці.

Серед основних причин безвідповідального батьківства фахівці найчастіше виділяли зловживання алкоголем або наркотиками (36%), відсутність стабільного доходу та байдужість до дитини (29%), домашнє насильство (21%) та психічні або фізичні захворювання (14%) (див. рис. 3.3).

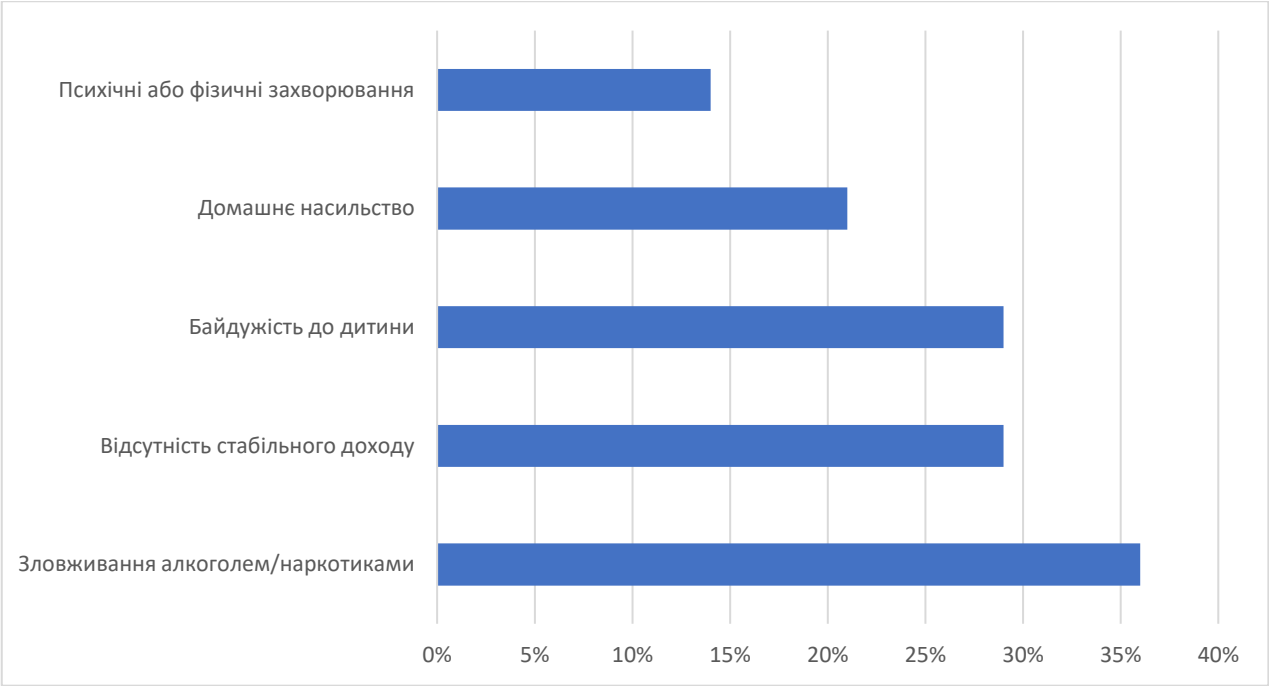

Рис. 3.3 – Основні причини безвідповідального батьківства серед сімей у складних життєвих обставинах*

*Примітка. Власні розрахунки.

Така структура відповідей свідчить про комплексний характер проблеми, поєднання соціальних, психологічних та медичних чинників. Ефективність наявних механізмів соціальної підтримки оцінюється здебільшого як часткова (83%), при цьому жоден фахівець не оцінив її як повністю ефективну, що вказує на потребу удосконалення системи підтримки (див. Додаток Е).

Щодо превентивної роботи, всі респонденти зазначили успішні випадки збереження дітей у біологічних родинах завдяки інтенсивному соціальному супроводу, консультуванню та мобілізації ресурсів громади. Найбільш дієвими видами підтримки визначено соціальний супровід сімей (42%), психологічну допомогу (33%) та освітні програми для батьків (25%), що підкреслює значення комплексного підходу до сімейної підтримки (див. рис. 3.4).

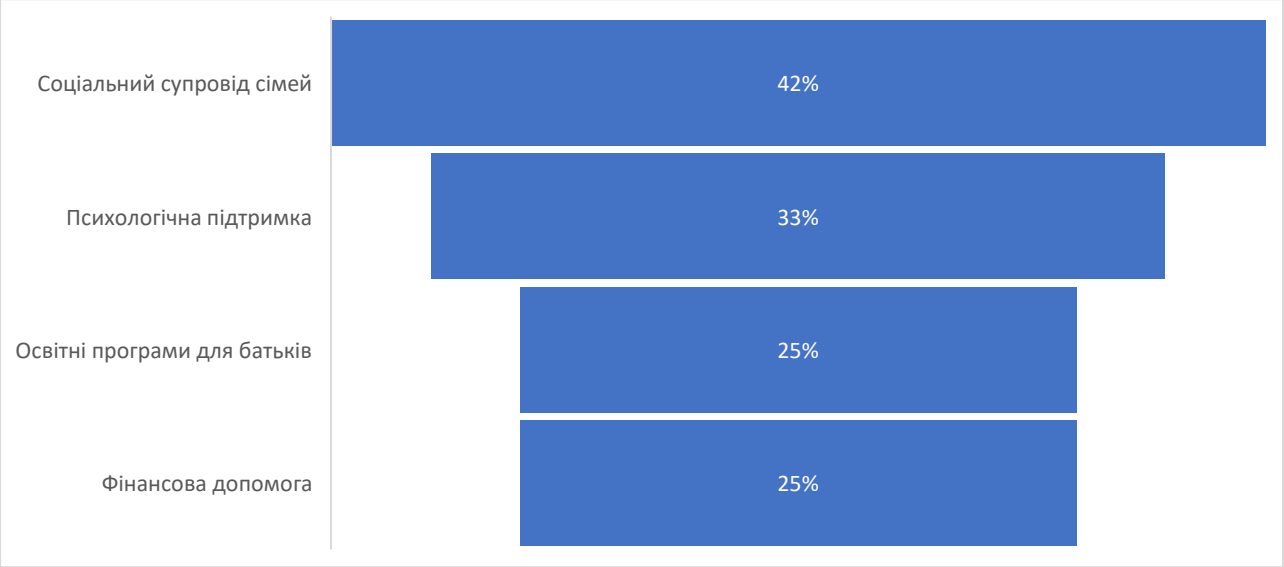

Рис. 3.4 – Найефективніші види соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах*

*Примітка. Власні розрахунки.

Водночас, за оцінками фахівців соціальної сфери, реалізація ефективної підтримки сімей у кризових життєвих обставинах ускладнюється низкою системних проблем. Зокрема, респонденти виділяють дефіцит матеріально-технічних та кадрових ресурсів – 37%, відсутність достатньої мотивації батьків до співпраці – 19%, нечіткість законодавчого регулювання відповідних соціальних процедур – 19%, а також суттєвий брак спеціалізованих програм реабілітації, наявних у практиці соціальної роботи – 67% (див. рис. 3.5). Така статистика свідчить про комплексний характер перешкод, що впливають на результативність соціальних інтервенцій, та підкреслює необхідність системного підходу до вдосконалення діяльності соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства. Рівень міжвідомчої співпраці оцінюється як частковий (67%), що підкреслює необхідність тіснішої координації між соціальними службами, службами у справах дітей та комісіями з прав дитини (див. Додаток Е).

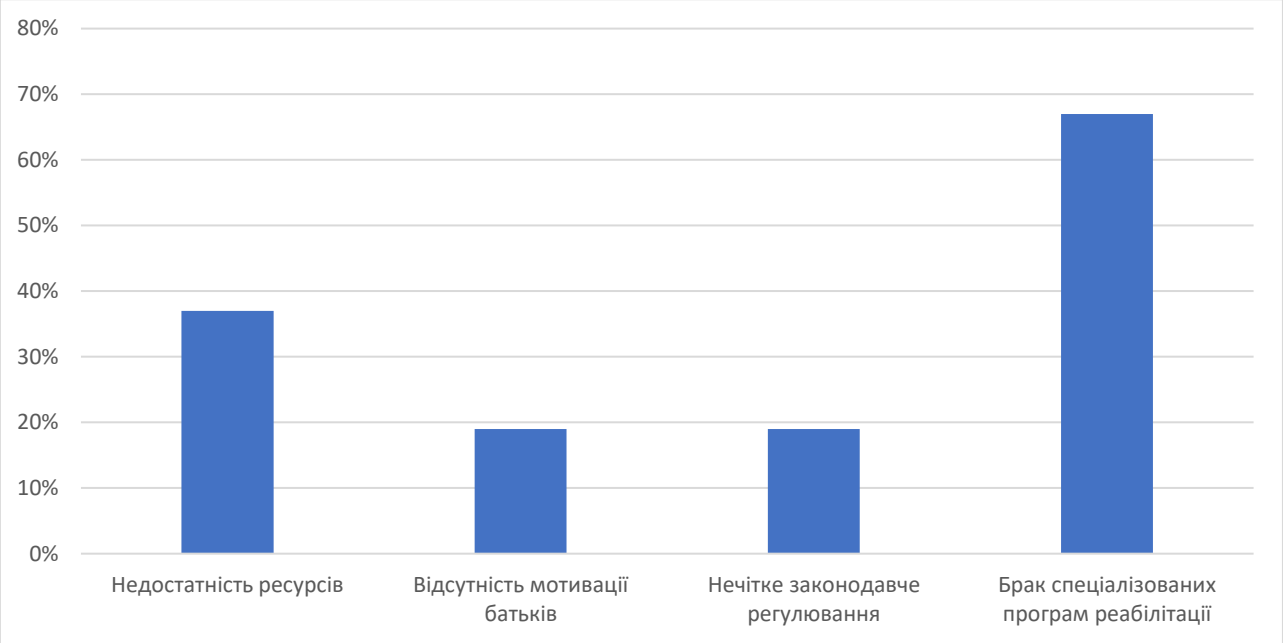

Рис. 3.5 – Основні труднощі соціальних служб у роботі з сім'ями у складних життєвих обставинах*

*Примітка. Власні розрахунки.

Опитування батьків (N = 9) показало, що найбільш уразливою групою є особи віком 26–35 років, переважно розлучені або одинокі, які виховують двох дітей без належної підтримки (див. додаток Ж). Лише 44% респондентів зазначили, що іноді отримували соціальну допомогу, а 56% взагалі не користувалися підтримкою, що свідчить про обмежене охоплення соціальними програмами та низький рівень поінформованості. Крім того, лише 22% зверталися до соціальних служб і отримали допомогу, ще 22% – без результату, а 56% не зверталися через недовіру або невідомість можливості отримати підтримку.

Основні труднощі, що виникають у процесі виконання батьківських функцій і на які акцентують увагу респонденти, мають комплексний характер і пов'язані насамперед із соціально-економічними та побутовими факторами. Зокрема, серед найбільш поширених проблем виділяються фінансові труднощі, що зачіпають 33% опитаних, відсутність належної підтримки з боку близьких родичів – 24%, складнощі з працевлаштуванням – 19%, наявні проблеми зі станом здоров'я – 15%, а також незадовільні житлові умови – 9% (див. рис. 3.6).

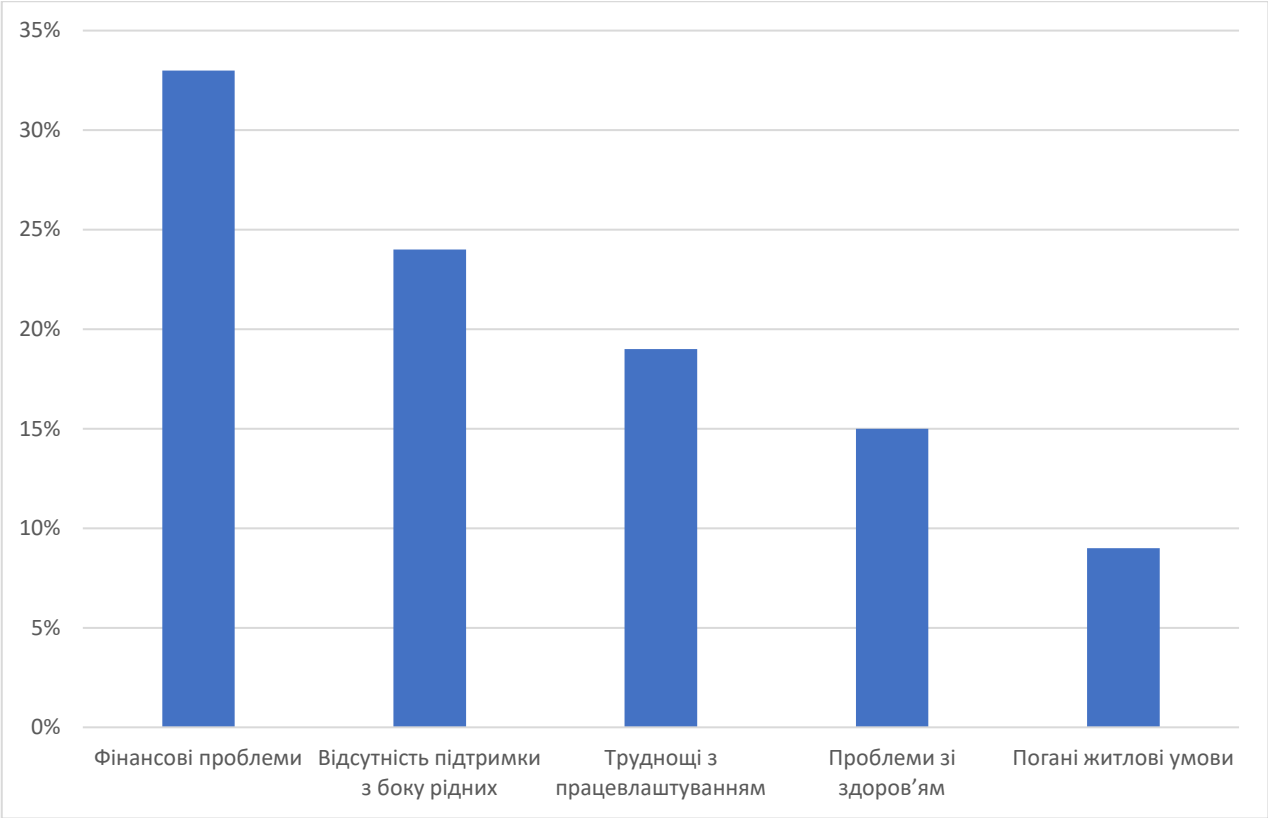

Рис. 3.6 – Найактуальніші труднощі, що впливають на соціальне становище сімей у складних життєвих обставинах*

*Примітка. Власні розрахунки.

Така динаміка свідчить про мультифакторний вплив зовнішніх та внутрішніх детермінант на ефективність реалізації батьківських обов'язків і підкреслює необхідність комплексного підходу до соціальної підтримки сімей у кризових життєвих обставинах.

Серед бажаних видів соціальної підтримки, на які вказують респонденти, провідне місце посідає фінансова допомога – 32%, що відображає значну соціально-економічну вразливість сімей. Крім того, 23% опитаних відзначають пріоритет психологічної підтримки, 18% – потребу в допомозі щодо працевлаштування, а 14% – у доступі до юридичних консультацій (див. рис. 3.7). Така структура запитів підкреслює необхідність комплексного підходу до соціальної підтримки, що поєднує матеріальні форми допомоги з психоосвітніми заходами та розвитком практичних соціальних компетенцій батьків,

спрямованих на підвищення їхньої спроможності виконувати батьківські функції в умовах кризових життєвих обставин.

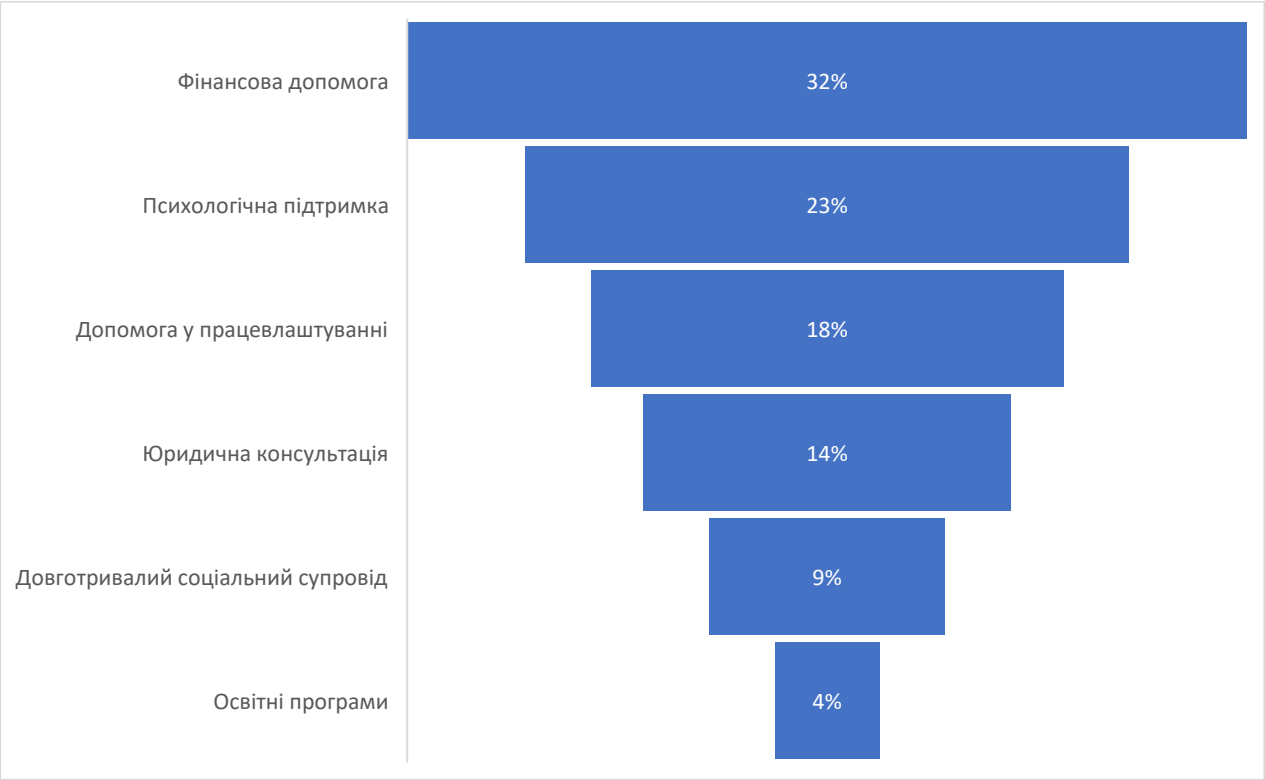

Рис. 3.7 – Бажані види соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах*

*Примітка. Власні розрахунки.

Рівень довіри до соціальних служб серед батьків переважно середній або низький (56% та 33% відповідно), що підтверджує потребу підвищення відкритості, професійності та доступності соціальної підтримки. Батьки також наголошують на важливості інформування про існуючі послуги, залучення кваліфікованих психологів, проведення практичних тренінгів та створення груп взаємопідтримки, що сприяло б підвищенню ефективності програм підтримки та превентивної роботи.

Загалом, результати опитування демонструють, що проблема безвідповідального батьківства є поширеною та комплексною, а існуюча система соціальної підтримки є частково ефективною. Для підвищення результативності діяльності соціальних служб необхідне вдосконалення превентивної роботи,

посилення міжвідомчої взаємодії, розширення інформаційної кампанії та адаптація програм підтримки до реальних потреб сімей у складних життєвих обставинах.

При цьому слід враховувати, що робота соціальних служб охоплює не лише практичне забезпечення прав дітей, а й активне превентивне втручання у кризові родини, спрямоване на збереження дітей у біологічних сім'ях. Проведене опитування фахівців показало, що соціальні служби стикаються з численними викликами, включно з обмеженими ресурсами, недостатньою мотивацією батьків та дефіцитом спеціалізованих програм реабілітації. Водночас результати демонструють, що наявні форми соціального супроводу, психологічної допомоги та освітніх програм для батьків мають помітний позитивний ефект у окремих випадках, особливо при залученні мультидисциплінарних команд і тісній міжвідомчій взаємодії.

Водночас опитування батьків виявило низький рівень поінформованості про наявні послуги, обмежений доступ до підтримки та недостатній рівень довіри до соціальних служб. Це підкреслює, що ефективність роботи соціальних установ значною мірою залежить не лише від внутрішньої організації та ресурсного забезпечення, а й від розвитку механізмів комунікації, підвищення прозорості та доступності соціальної допомоги для вразливих категорій населення.

Узагальнення результатів проведеного дослідження свідчить, що діяльність соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства в Україні у 2020–2024 рр. розвивалася в умовах поєднання системних кризових чинників та обмеженої інституційної здатності до адаптації. Статистичний аналіз показав значне скорочення кількості дітей під опікою та піклуванням у 2022 р. – з 49016 у 2020 р. до 42611 осіб (-13,1%), що свідчить про кризове порушення функціонування системи соціального захисту внаслідок воєнних дій, руйнування інфраструктури та соціально-економічних обмежень. У 2023–2024 рр. спостерігається часткове збільшення цього показника (до 44739

осіб), проте його рівень залишається нижчим за довоєнний, що вказує на обмежену спроможність служб відновити повноцінне функціонування.

Аналогічна проблемна тенденція простежується в альтернативних формах виховання: кількість дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу знизилася до 11116 осіб у 2022 р., і лише частково відновилася до 13980 у 2024 р., що не компенсує довоєнні втрати. Сфера усиновлення, яка є найбільш інтенсивною формою інтеграції дітей у сім'ю, продемонструвала різке зменшення кількості випадків у 2022 р. – майже вдвічі (з 1354 до 752), і хоча у 2024 р. кількість усиновлень досягла 1270, вона не відновила довоєнного рівня, а процедури залишаються ускладненими, зокрема через безпекові ризики та обмеження інституційного забезпечення. При цьому понад 99% усиновлень здійснювалися громадянами України, що вказує на фактичну локалізацію практик усиновлення, але не усуває проблеми відсутності доступу до сімейних форм для дітей, які опинилися у складних обставинах.

Також, у межах проведеного дослідження встановлено концептуально-правову невідповідність між нормативним дискурсом державної політики у сфері захисту дитинства та реальною соціальною практикою. На законодавчому рівні в Україні фактично відбулася відмова від використання категорії «дитяча безпритульність», яка була замінена ширшим і менш формалізованим поняттям «безвідповідальне батьківство» та «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах». Де-юре така трансформація спрямована на зміщення акценту з дитини як об'єкта проблеми на сім'ю як джерело соціального ризику. Водночас результати статистичного аналізу та емпіричного опитування свідчать, що де-факто явище перебування дітей на вулиці не було усунене, а набуло латентних форм, що ускладнює його кількісну фіксацію та інституційне реагування.

Фактична наявність дітей, які систематично або епізодично перебувають у вуличному середовищі, прямо корелює з проявами безвідповідального батьківства, зокрема зловживанням алкоголем і наркотичними речовинами (36%), домашнім насильством (21%), відсутністю стабільного доходу та батьківської залученості (29%), що підтверджено результатами опитування

фахівців соціальної сфери. Таким чином, відмова від терміна «безпритульність» не означає зникнення відповідного соціального явища, а радше трансформує його у менш видиму форму – так звану «приховану вуличну дитячість», коли дитина формально має сім'ю, але фактично позбавлена належного догляду, контролю та безпечного життєвого середовища.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що концепція безвідповідального батьківства де-юре виконує функцію нормативної заміни поняття дитячої безпритульності, проте де-факто не ліквідовує сам феномен перебування дітей на вулиці, що у свою чергу створює ризик заниження масштабів проблеми та зменшення інтенсивності превентивних інтервенцій, оскільки відсутність офіційного статусу «безпритульної дитини» ускладнює механізми раннього виявлення, обліку та міжвідомчого реагування. У зв'язку з цим доцільним є розширення аналітичного підходу до безвідповідального батьківства як структурного чинника сучасної дитячої безпритульності у прихованій формі, що має бути враховано при формуванні державних і муніципальних програм соціального захисту дітей.

Отже, на основі комплексного аналізу статистичних даних і результатів опитування можна зробити висновок, що соціальні служби виконують свою функцію ефективно лише частково. Вони демонструють високу адаптивність до кризових умов, здатність відновлювати інституційні процеси та реалізовувати превентивні та підтримуючі заходи. Проте існує потреба у подальшому вдосконаленні ресурсного забезпечення, міжвідомчої координації, розвитку спеціалізованих програм реабілітації та активнішому інформуванні населення, що дозволило б підвищити результативність діяльності служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства.

Таким чином, сучасний стан діяльності соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства визначається поєднанням кризових обмежень та стабілізаційних зусиль, що у стратегічній перспективі створює підґрунтя для посилення національної моделі захисту дитинства як ключового елементу соціальної безпеки держави.

3.2. Перспективи удосконалення роботи соціальних служб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства

Сучасна соціальна ситуація в Україні демонструє стійку тенденцію до збільшення кількості сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Емпіричні дані, отримані Центром Разумкова [47], свідчать про наявність системних викликів, серед яких слід виділити руйнування об'єктів соціальної інфраструктури, дефіцит висококваліфікованих фахівців соціальної сфери, що посилився через вимушене переселення кадрів із окупованих територій, а також обмеженість ресурсної бази громад, що приймають внутрішньо переміщених осіб. У таких умовах надзвичайно актуальним стає впровадження ефективних моделей соціальної роботи, орієнтованих на підтримку батьків як ключових агентів соціалізації та стабілізації життя дітей, забезпечення їхньої психологічної безпеки та нормалізацію побутових умов.

Особлива увага має приділятися вразливим категоріям батьків, що зазнали найсильнішого соціально-психологічного та економічного впливу, зокрема одиноким матерям, безробітним особам, батькам, які втратили годувальника, або тим, хто зазнав поранень чи набув інвалідності. Соціально-психологічний аналіз свідчить, що такі батьки часто демонструють ознаки посттравматичного стресового розладу, що проявляється у тривожності, емоційному вигоранні, апатії та агресивній поведінці, що обумовлює необхідність комплексної соціальної та психологічної підтримки на рівні індивідуального та сімейного консультування.

Ефективна соціальна робота в умовах кризової ситуації повинна здійснюватися багатопрофільно та включати такі напрямки: емоційну підтримку, сприяння працевлаштуванню, надання консультацій щодо соціальних виплат, забезпечення доступу до медичних та освітніх послуг. Дослідження Програми розвитку ООН в Україні підкреслює високу ефективність мобільних бригад психологів та соціальних працівників, здатних оперативно реагувати на запити родин у віддалених та постраждалих районах. Особливо актуальним є питання надання соціальних послуг у сільських громадах, де доступ обмежений через

дефіцит транспорту, фахівців та цифрової інфраструктури, що потребує розвитку партнерських відносин із місцевими органами самоврядування та волонтерськими ініціативами, а також формування ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії.

Ключовим чинником успіху соціальної роботи є належна координація між різними службами. Емпіричні дані програми «Єднання» підтверджують, що оптимальні результати досягаються через інтегровану взаємодію соціальних служб, закладів охорони здоров'я, освітніх установ та громадських організацій, що дозволяє мінімізувати дублювання функцій та забезпечити комплексне обслуговування сімей. Зокрема, у ряді громад запроваджується індивідуальний кейс-менеджмент для сімей, які постраждали від бойових дій або втратили житло. Особливу увагу слід приділяти родинам військовослужбовців, де один або обидва батьки брали участь у бойових операціях, оскільки їхнє повернення до цивільного життя часто супроводжується психологічними труднощами та фізичними обмеженнями, що ускладнює виконання батьківських функцій. Для таких родин необхідне залучення фахівців із ветеранської підтримки та створення спеціалізованих програм допомоги [13].

Сучасний етап розвитку соціальної роботи в Україні характеризується інтеграцією цифрових технологій. Використання онлайн-платформ дозволяє не лише забезпечити доступ до соціальних послуг, а й оперативно збирати, обробляти та аналізувати дані щодо родин у кризових ситуаціях. Цифровізація сприяє покращенню комунікації з батьками, надаючи можливість онлайн-консультацій, дистанційної психологічної підтримки та доступу до юридичних послуг. Крім того, застосування сучасних інформаційних технологій значно зменшує бюрократичні бар'єри та пришвидшує процес отримання соціальних виплат і компенсацій. У перспективі доцільним є створення інтегрованої інформаційної системи обліку вразливих категорій населення, що дозволить автоматизувати міжвідомчу координацію та підвищити ефективність соціального супроводу родин.

Необхідною умовою успіху соціальної роботи є розвиток партнерських відносин між фахівцями та родинами. Підхід, базований на принципах взаємної поваги та довіри, сприяє активному залученню батьків до прийняття рішень щодо виховання дітей, підвищує їхню відповідальність та формує у громадах середовище підтримки та співпраці. Практика сімейного консультування, організація круглих столів за участю соціальних працівників, педагогів, медичних фахівців і батьків створює основу для спільного вироблення стратегій подолання кризи та забезпечення стабільності сімейного середовища.

Міжнародний досвід раннього втручання у соціальну роботу демонструє ефективність практик, що можуть бути адаптовані в Україні. У Німеччині та Нідерландах практикуються регулярні домашні візити соціальних працівників, оцінка ризиків для дитини та розробка індивідуальних планів підтримки сімей. У США федеральний закон «Family First Prevention Services Act» забезпечує фінансування терапевтичних, соціальних та консультативних послуг для попередження вилучення дітей з родин. Адаптація подібних моделей до українських реалій дозволяє враховувати специфіку кризових ситуацій, пов’язаних із війною, внутрішньо переміщеними особами та соціально вразливими категоріями населення [70].

Інтеграція України до міжнародного співробітництва, зокрема через партнерство з організаціями ООН, ЄС та іншими міжнародними інституціями, створює передумови для формування спільних ініціатив у сфері соціальної підтримки біженців, внутрішньо переміщених осіб та родин з дітьми в умовах воєнного конфлікту та посткризового відновлення. Міжнародна співпраця відкриває можливості для обміну досвідом, підвищення кваліфікації фахівців та залучення грантових ресурсів для реалізації інноваційних соціальних програм.

Національна політика вже демонструє позитивні зрушення у цьому напрямі. Зокрема, «Стратегія забезпечення права кожної дитини на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки» [54] передбачає поступовий відхід від інституційного догляду та розвиток сімейних форм виховання, що дозволить скоротити кількість дітей в інтернатах на 30% та забезпечити 95% дітей

сімейними формами догляду до 2028 року. Реалізація цих завдань неможлива без комплексної підтримки батьків, що виховують дітей у кризових умовах, що передбачає розвиток послуг патронату, кризового консультування та наставництва.

Ключовим елементом реалізації цих заходів є підготовка висококваліфікованих соціальних працівників, здатних ефективно працювати з травмованими родинами, дітьми, що пережили втрату близьких, внутрішньо переміщеними особами та здійснювати координацію допомоги у умовах нестабільного фінансування. Розширення навчальних програм із включенням модулів кризового втручання, міждисциплінарної взаємодії та роботи в умовах бойових дій є критично необхідним.

Не менш важливим є забезпечення правової підтримки родин у кризових ситуаціях. Доступ до юридичних послуг, інформація про соціальні права та компенсації, а також інформування щодо захисту прав дітей сприяють відновленню стабільності та довіри до соціальних інститутів [44; 73]. При цьому комплексна правова підтримка родин у кризі виступає одним із ключових елементів ефективної соціальної роботи, оскільки забезпечує не лише юридичну допомогу, а й сприяє формуванню довіри до соціальних інститутів, що створює передумови для системного удосконалення діяльності соціальних служб.

Отже, у сучасних умовах соціально-економічних трансформацій в Україні та загострення кризових чинників у житті родин нагальною є потреба у стратегічному удосконаленні діяльності соціальних служб із метою підвищення ефективності подолання наслідків безвідповідального батьківства. Науковий аналіз соціальної практики та результатів емпіричних досліджень дозволяє виокремити ключові напрями, що визначають пріоритети для розвитку системи соціальної підтримки батьків у кризових життєвих обставинах.

1. Вдосконалення законодавчої бази соціального захисту сімей є необхідною передумовою формування системного та комплексного підходу до роботи з кризовими родинами. Забезпечення нормативної визначеності соціальних інтервенцій, впровадження механізмів обов’язкового залучення

батьків до програм підтримки та усунення процедурних бар’єрів підвищують легітимність та результативність соціальної політики.

2. Забезпечення сталого та адекватного фінансування соціальних служб, яке дозволяє реалізовувати як профілактичні, так і корекційні заходи, є фундаментальним фактором підвищення ефективності соціальної роботи та гарантування доступності послуг для сімей у складних життєвих обставинах.

3. Розвиток професійного потенціалу соціальних працівників передбачає системну підготовку та безперервне підвищення кваліфікації фахівців, зокрема через впровадження сучасних методик кризового втручання, психосоціальної підтримки, медіації та сімейного консультування. Такі заходи забезпечують адаптацію компетенцій соціальних працівників до реалій роботи з травмованими родинами та підвищують рівень їхньої професійної спроможності.

4. Інтеграція інноваційних методик соціальної роботи та цифрових технологій, що дозволяє оптимізувати процеси обліку, аналізу та супроводу сімей у кризі, забезпечити доступ до дистанційних консультацій та онлайн-сервісів, а також прискорити надання соціальних послуг і мінімізувати бюрократичні бар’єри.

5. Налагодження ефективної міжвідомчої співпраці з державними органами, освітніми та медичними установами, громадськими організаціями та волонтерськими ініціативами є ключовим елементом інтегрованого супроводу сімей у кризі. Координація дій забезпечує комплексне вирішення соціально-психологічних, медичних та правових проблем родини, унеможливлює дублювання функцій та підвищує результативність втручання.

6. Удосконалення процедур доступу до соціальних послуг шляхом спрощення адміністративних процедур, підвищення прозорості процесів отримання допомоги та забезпечення адресності програм підтримки сприяє збільшенню охоплення соціальними послугами вразливих категорій батьків.

7. Впровадження програм психосоціальної реабілітації та адаптованих освітніх курсів для батьків, що орієнтовані на підвищення стресостійкості,

подолання емоційного вигорання та формування компетентного батьківства, дозволяє забезпечити адресну корекцію факторів ризику безвідповідального батьківства та сприяє соціальній адаптації родин.

8. Формування мережі груп взаємопідтримки та соціальної інтеграції батьків, що сприяє розвитку соціального капіталу родини, зменшенню соціальної ізоляції та підвищенню впевненості у власних батьківських компетенціях.

Реалізація зазначених заходів створює комплексний, інтегрований підхід до соціальної підтримки батьків у кризі, підвищує ефективність профілактики соціального сирітства, зміцнює інститут сім'ї та формує стабільні механізми соціального розвитку в умовах складних соціально-економічних та кризових чинників. Такий підхід має превентивну та корекційну функції, сприяючи соціальній стабілізації, підвищенню якості життя дітей та формуванню стійких соціальних інститутів у післявоєнному відновленні українського суспільства.

Таким чином, соціальна робота з батьками в умовах кризи виконує не лише підтримувальну функцію, а й запобіжну щодо майбутніх соціальних ризиків. Ефективні програми соціального супроводу сприяють зміцненню інституту сім'ї, попередженню соціального сирітства, зниженню рівня насильства в родинах та підвищенню якості життя дітей. Успішна реалізація цих підходів можлива лише за умов належного державного фінансування, системної професійної підготовки фахівців, міжвідомчої координації та активної участі громади. Інвестування в соціальну роботу з батьками у кризових умовах є стратегічним рішенням, що визначає сталий соціально-економічний розвиток українського суспільства у післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного комплексного теоретико-емпіричного дослідження встановлено, що безвідповідальне батьківство в сучасному українському соціальному середовищі є системним соціальним явищем, яке формує складний, багатовимірний контекст виникнення соціального неблагополуччя сімей. Його детермінанти включають соціально-економічні, психологічні, правові та соціально-педагогічні чинники, що перебувають у взаємодії, утворюючи когерентну соціально-структурну систему ризику для дітей. Дослідження підтвердило, що ефективність соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у кризових життєвих обставинах, суттєво підвищується за умови застосування комплексного міждисциплінарного підходу, інтегруючого правові, психологічні, соціально-педагогічні та організаційно-управлінські механізми соціального втручання.

Аналітичний огляд наукових джерел виявив фрагментарність вітчизняних досліджень, спрямованих переважно на частковий розгляд соціальних або правових аспектів сімейного неблагополуччя, що унеможливлює формування цілісної методологічної моделі оцінки ефективності соціальних служб. Проведене дослідження усуває цей науковий дефіцит шляхом інтеграції теоретичних положень і практичних емпіричних даних у єдину аналітичну рамку, що дозволяє визначати ключові закономірності функціонування системи соціального захисту дітей у контексті наслідків безвідповідального батьківства.

Уточнення та концептуалізація базових дефініцій – «безвідповідальне батьківство», «соціальна робота», «соціальні служби» – забезпечили методологічну валідність дослідження та створили основу для інтерпретації емпіричних результатів. Це дозволило визначити діяльність соціальних служб як системний процес соціального супроводу сімей, спрямований на стабілізацію функціонування сімейних інституцій та відновлення батьківських компетентностей, а не як сукупність ізольованих заходів.

Методологічний блок дослідження, що передбачав поєднання кількісних та якісних методів, включно з опитуванням фахівців соціальної сфери та батьків

у кризових життєвих обставинах, підтвердив системність проблем безвідповідального батьківства. Результати аналізу показали, що 83% соціальних працівників стикаються з проблемами реалізації батьківських функцій дуже часто, що свідчить про високу поширеність цього явища у соціальній практиці. Аналіз причин безвідповідального батьківства дозволив виявити їх мультифакторну природу: зловживання психоактивними речовинами (36%), соціально-економічна нестабільність та байдужість до дитини (29%), домашнє насильство (21%) та психічні або фізичні захворювання (14%). Ці результати узгоджуються з міжнародними дослідженнями, які підкреслюють складність і поліфакторність кризових сімейних процесів.

Теоретичний аналіз діяльності соціальних служб визначив ключові напрями роботи, серед яких визначальними є соціальний супровід сімей, надання психологічної та правової підтримки, організація доступу до медичних та освітніх послуг, інтеграція цифрових технологій для оптимізації соціальної роботи та міжвідомча взаємодія. Результати дослідження підтверджують, що комплексність надання підтримки та інтеграція ресурсів державних і громадських інституцій є визначальними чинниками результативності соціальної діяльності.

Практичний аналіз діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді засвідчив необхідність застосування інтегрованого міждисциплінарного підходу, що поєднує правову, психологічну, педагогічну, медичну та матеріальну підтримку. Найбільш затребуваними видами допомоги є розвиток батьківських компетентностей, юридичний супровід, сприяння матеріальному добробуту, лікування та реабілітація, психологічне консультування, соціальні виплати та організація дозвілля для дітей. Узагальнення практичного досвіду функціонування ЦССССДМ доводить, що підвищення ефективності соціальної роботи можливе лише за умови застосування системного алгоритму дій із сім'ями у складних життєвих обставинах, що включає диференціацію заходів відповідно до типології сімейного неблагополуччя та послідовність соціально-

педагогічного супроводу від первинної діагностики до реалізації індивідуальної програми підтримки.

Стратегічним завданням соціально-педагогічної практики визначено переорієнтацію діяльності соціальних служб із реактивної моделі на превентивну, що спрямована на запобігання сімейного неблагополуччя та формування психолого-педагогічних, соціальних та організаційних ресурсів у сім'ях. Це забезпечує підвищення стійкості сімей до кризових ситуацій, створення безпечного середовища для розвитку дітей та зменшення ризику виникнення наслідків безвідповідального батьківства.

Наукова значущість дослідження полягає у розробленні комплексної теоретико-методологічної моделі функціонування соціальних служб у сфері подолання наслідків безвідповідального батьківства, що дозволяє системно оцінювати результативність соціального втручання та враховувати мультифакторний характер кризових ситуацій. Практична значущість результатів полягає у можливості їх імплементації в діяльність центрів соціальних служб, розробці цільових соціальних програм, підготовці фахівців соціальної сфери та оптимізації превентивних і корекційних заходів соціальної підтримки.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення моделей превентивної соціальної роботи, розроблення ефективних методик підвищення батьківської компетентності, інтеграцію міжнародного досвіду соціального супроводу та адаптацію кращих практик соціальної роботи до умов українського соціального та правового контексту.

Таким чином, гіпотеза, яка передбачає, що ефективність подолання наслідків безвідповідального батьківства значно підвищується за умови впровадження комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує правові, психологічні, соціально-педагогічні та організаційно-управлінські механізми діяльності соціальних служб, доведена.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О.В., Звєрєва І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред.: І.Д.Звєрєвої, Ж.В.Петрочко К.: Фенікс, 2007. 528 с.

2. Бородін Є.І. Соціальна робота органів місцевого самоврядування з молоддю в Україні: організаційно-правовий аспект. *Держ. упр. та місц. самоврядування.* 2011. Вип. 4(11). С. 240-250.

3. Братусь І. Програма «Школа батьківства». *Практична психологія та соціальна робота.* 2002. № 6. С. 35-47.

4. Брутман В.І., Філіппова Г.Г., Хамітова І.Ю. Динаміка психічного стану жінки Під час вагітності та після пологів. *Питання психології.* 2002. № 1. С. 59 – 69.

5. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: автореф. дис....д-ра юр. наук. Київ,2017. 36 с.

6. Гергелюк А.В. Теоретичні аспекти вивчення супроводу неблагополучних сімей. URL: http://intkonf.org/gergelyuk-av-teoretichni-aspekti-vivchennya-suprovodu-neblagopoluchnihsimey/ (Дата звернення: 18.05.2025).

7. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. К.: МАУП, 2005. 560 с.

8. Гордієнко Н.М. Проблеми реформування інтернатних закладів з погляду педагогів (за даними соціологічного дослідження). *Український соціум.* 2017. № 4 (63). URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/70-83__no-4__vol63__2017__UKR.pdf (Дата звернення: 03.05.2025).

9. Горемикіна Ю. Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політика деінституалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2017. № 9. С. 179-187. URL: http://www.easterneuropeebm.in.ua/journal/9_2017/33.pdf (Дата звернення: 04.05.2025).

10. Горпинич О.В. Соціальна робота в Україні: стан та перспективи розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Сер. № 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління.* 2004. № 1 (23). С.67–74.

11. Дармостук Н.В. Статеворольові чинники формування психологічної готовності до материнства. Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2011. 24 с.

12. Дзюбко Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання. *Психолог.* 2005. №28. С. 18-20.

13. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. Програма «Єднання». URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf (Дата звернення: 17.05.2025).

14. Думанська В. П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка.* 2015. С. 75–86.

15. Євтух М.Б. Соціальна робота в зарубіжних країнах: навчальний посібник. Київ : СПД Чалчинська Н.В., 2016. 169 с.

16. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / автори-упорядники : О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шепіленко. К. : ЕКМО, 2008. 160 с.

17. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: [навч.-метод. комплекс] / автор-упоряд.: О.В.Безпалько, І.Д.Звєрєва, З.П.Кияниця, В.О.Кузьмінський [та ін.] / за заг. ред.: І.Д.Звєрєвої, Ж.В.Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.

18. Кабінет Міністрів України. 58,7 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштовані до сімейних форм виховання – це 93,5% від загальної кількості. Опендатабот. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/587-tysiach-ditei-syrit-i-ditei-pozbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia-vlashtovani-do-simeinykh-form-vykhovannia-tse-935-vid-zahalnoi-kilkosti (Дата звернення: 03.05.2025).

19. Кабінет Міністрів України. У 2024 році усиновлено 1270 дітей – на 27% більше ніж у попередній рік, - Петро Добромільський. Урядовий портал.

URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-rotsi-usynovleno-1270-ditei-na-27-bilshe-nizh-u-poperednii-rik-petro-dobromilskyi (Дата звернення: 10.05.2025).

20. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. Київ: УДЦССМ, 2001. 219 с.

21. Картер Р. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей. К.: Логос, 2005. 88 с.

22. Кахіані Ю.В., Бондарчук А.О. Заклад інтернатного типу як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності. *«Молодий вчений».* 2017. № 10.1 (50.1). URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.1/26.pdf (Дата звернення: 11.05.2025).

23. Колосовська І., Нєма О. Удосконалення публічного управління у сфері соціальної роботи на регіональному рівні. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2018, вип. 4(39). С. 109-114.

24. Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006. № 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2006-%D1%80#Text (Дата звернення: 10.05.2025).

25. Корецька С.О. Нормативи та соціальні стандарти бюджетного фінансування галузей соціальної сфери. *Економічний простір.* 2009. №21. С.130-137.

26. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. Демократичне врядування: *Науковий вісник.* 2014. Вип. 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf (Дата звернення: 04.05.2025).

27. Крестовська Н.М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2004. Вип. 28. С. 54-59.

28. Курило І. О., Аксьонова С. Ю., Крімер Б. О. Народжуваність та материнство в Україні: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*, 2016, № (1), С. 65-79.

29. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

30. Лактіонова Г. М., Звєрєва І. Д. Батьківство в радість. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок. 2008. 362 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106733/1/%D0%9B%D0%B0%D0%BA%D1%82_%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf (Дата звернення: 11.05.2025).

31. Лепський М. Моделювання у системному дослідженні. Методологія досліджень мас-медіа: робоча книга (handbook) / за заг. ред. К. Г. Сіріньок-Долгарьової. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. С.18-49. 156 с.

32. Лещенко О. Г. Основні компоненти відповідального ставлення до батьківства. *Вісник Запорізького нац. ун-ту: зб. наук. ст. Сер.: Педагогічні науки*, 2007. С. 114-119.

33. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. 2-ге вид., допов. і випр. Київ: МАУП, 2003. 168 с.

34. Лялюк Г. М. Педагогічні ідеї А. Макаренка в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. *Naukowyi chasopys*, 2020, № 132. URL: http://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/73/part_1/73-1_2020.pdf#page=132 (Дата звернення: 03.05.2025).

35. Ляшенко Н.О., Семко Н.М. Соціологія сім'ї: конспект лекцій для студентів спеціальності 054 Соціологія. Харків : Нту «ХПІ», 2018. 95 с.

36. Максимовська Н. Формування культури материнства в соціальнопедагогічному середовищі ВНЗ. *Соціальна педагогіка : теорія і практика.* 2006. №4. С. 45-54.

37. Мельничук М.В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні. Донецьк, 2007. 228 с.

38. Миколюк О. До Європи без інтернатів. *День.* 2017. №55. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropy-bez-internativ (Дата звернення: 17.05.2025).

39. Миколюк О. Соціальний прорив Болгарії. *День.* 2020. URL: http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/socialnyy-proryv-bolgariyi (Дата звернення: 04.05.2025).

40. Миськевич Т. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні. *Громадська думка про правотворення.* 2019. № 4 (169). С. 12–16. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf (Дата звернення: 18.05.2025).

41. Міністерство соціальної політики України. У 2024-му українці усиновили найбільше дітей за останні п’ять років. Урядовий портал. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/u-2024-mu-ukrayintsi-usynovyly-naybilshe-ditey-za-ostanni-p'yat-rokiv (Дата звернення: 25.05.2025).

42. Національна соціальна сервісна служба України (Нацсоцслужба). Діяльність для громадян та запобігання корупції. Нормативно-правова база. 2025. URL: https://nssu.gov.ua/normatyvno-pravova-baza (Дата звернення: 25.05.2025).

43. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. та реалізація Плану заходів ІІ етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017- 2026 роки» URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-2020-%D1%80#Text (Дата звернення: 25.05.2025).

44. Національний інститут стратегічних досліджень. Підтримка ментального здоров’я в часи війни. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny (Дата звернення: 25.05.2025).

45. Олефір О. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті забезпечення суспільного добробуту. *Україна: аспекти праці,* 2003. №4. С. 41-47.

46. Опендатабот. Українці менше одружувалися та частіше розлучалися у 2023 році. 2024. URL: https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-2023 (Дата звернення: 24.05.2025).

47. Пищуліна О. Оцінка планів післявоєнного відновлення соціальної сфери: соціальний захист та соціальні послуги. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/12/15/2022-MATRA-IV-KVARTAL-5-1.pdf (Дата звернення: 10.05.2025).

48. Попович Г.М. Умови інституціалізації соціальної роботи в Україні: автореф. дис. … канд. соціол. наук : 22.00.03. Київ, 2004. 20 с.

49. Примуш М.В. Загальна соціологія : павч. посібник. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.

50. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: Наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text (Дата звернення: 24.05.2025).

51. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 року №1795. URL: http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/z0471-08 (Дата звернення: 24.05.2025).

52. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (Дата звернення: 24.05.2025).

53. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 №2558-14. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2558%2D14&p=117196 37794 (Дата звернення: 24.05.2025).

54. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 № 1201-р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-p#Text (Дата звернення: 25.05.2025).

55. Рева А. Деінституціалізація – це інструмент, що допоможе побороти циклічне коло бідності, яке залишилось у спадок від радянської системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: https://www.msp.gov.ua/news/14089.html (Дата звернення: 04.05.2025).

56. Резнік В. Історичні форми виховання дітей-сиріт у контексті сучасної опіки в Україні. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2014. Вип. 49. С. 136-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2014_49_22 (Дата звернення: 18.05.2025).

57. Реут А.Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. *Дослідження молодих науковців.* 2008. С. 190-200. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/ bitstream/ handle/ 123456789/8799/17-Reyt.pdf (Дата звернення: 03.05.2025).

58. Світлична Т.В. Розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню. *Державне будівництво.* 2009. № 1. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/20.pdf (Дата звернення: 17.05.2025).

59. Семигіна Т.В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник АПСВ.* 2015. № 1-2. С. 6-11.

60. Серова І.А. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини. *Соціальний працівник.* 2007. № 18. С. 2-11.

61. Сичова В. В., Ібрагім Ю. С. Соціальна робота з багатодітними сім'ями в м. Харкові. *«SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи».* 2018. № 7. С.50–60.

62. Соціальна робота: Підручник [В.А.Поліщук, О.П.Бартош–Пічкар, Н.М.Горішна, Г.В.Лещук, О.Ю.Пришляк] / За ред. Н.Г.Ничкало. Тернопіль: ВАТ «ТВПК «ЗБРУЧ», 2010. 330 с.

63. Сьомкіна І. С. Діагностика роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з неблагополучними сім'ями. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2015. № 29. С. 66– 77.

64. Тищенко О.В. Сутність соціальної роботи як складової соціального забезпечення. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Сер.: Повітряне і космічне право.* 2013. № 3 (28). С.97–101.

65. Толкачова А.С. Дослідження проблеми формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкілінтернатів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2013. Вип. 6. С. 208-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_6_27 (Дата звернення: 10.05.2025).

66. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї / І.М. Трубавіна. К. : ДЦССМ, 2003. 208 с.

67. Трубавіна І. М. Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. № 13 (272), Ч. IV, 2013. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13%284%29__15 (Дата звернення: 11.05.2025).

68. Химович О. Стереотип: теоретико-методологічні підходи до інтерпретації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2013. Вип. 59-60. С. 66-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2013_59-60_10 (Дата звернення: 24.05.2025).

69. Яремчук Н.В. Психологічні особливості готовності молодої жінки до майбутнього материнства. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / [ред. кол. : В.В. Олійник (гол. ред.) та ін.].* К. : Геопринт, 2008. Вип. 7. С. 234- 239.

70. Fact Sheet: Family First Prevention Services Act. First Focus Campaign for Children. URL: https://campaignforchildren.org/resource/fact-sheet-family-first-prevention-services-act/ (Дата звернення: 10.05.2025).

71. Gornick J.C., Meyers M.K. Families That Work: Policies for Reconciling Parenthood and Employment. Russell Sage Foundation, 2003. 404 p.

72. Mead G. H. Mind, self & society from the standpoint of a social behaviorist. Chicago, Ill : The University of Chicago press, 1934. 400 p.

73. UNFPA Ukraine. Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk/mobileteams (Дата звернення: 11.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові підходи до визначення сутності поняття «соціальна робота»*

Трактування поняття «Соціальна робота»	Джерело
Соціальна робота – це специфічна професійна діяльність, орієнтована на комплексне забезпечення соціального, культурного та матеріального благополуччя індивідів, сімей та груп осіб у складних життєвих обставинах шляхом надання цільової допомоги та підтримки.	[7, с.392-397]
Соціальна робота – практична професійна активність, що передбачає системне надання допомоги особам, які опинилися у кризових або соціально невигідних умовах, із застосуванням науково обґрунтованих методів і технологій соціального втручання.	
Соціальна робота – навчальна дисципліна, яка формує у майбутніх фахівців знання, компетенції та методологічні навички, необхідні для організації та реалізації соціальної підтримки населення.	
Соціальна робота – наукова галузь, що досліджує закономірності, принципи, методи і технології соціальної підтримки, виробляє категоріальний апарат та систематизує наукові підходи до аналізу соціальних процесів і взаємодії індивіда з суспільством.	
Соціальна робота – інтегративна діяльність, що враховує соціально-економічні, політичні, культурні, духовні та національно-географічні аспекти, спрямована на гармонізацію взаємодії особистості та соціального середовища.	
Соціальна робота – процес, що характеризується інтеграцією ринкових механізмів, розвитком недержавного і волонтерського секторів, децентралізацією соціальних послуг, індивідуалізацією підтримки та активним залученням клієнтів до подолання власних соціальних труднощів.	
Соціальна робота – цілеспрямована діяльність із гармонізації особистісних і суспільних відносин через надання допомоги, захисту, підтримки та реабілітації індивідів, груп і громад із застосуванням системного підходу та багатопланових методів.	
Соціальна робота – сукупність освітніх програм, що забезпечують формування цілісного уявлення про зміст, напрями, технології та організацію соціальної роботи, а також оволодіння професійними методами та техніками діяльності.	
Соціальна робота – міждисциплінарна галузь знань, що систематизує теоретичні основи соціальних процесів, організацію професійної допомоги, соціальну політику та специфічні методи практичної соціальної роботи, забезпечуючи наукову базу для розвитку професії.	
Соціальна робота – це цілеспрямований вплив фахівців, громадських структур та соціальних інститутів на суспільство через формування та реалізацію соціальної політики, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності окремих осіб і сімей.	[20, с.14]
Соціальна робота – професійна діяльність соціальних установ, державних і недержавних організацій, груп і окремих фахівців, спрямована на сприяння успішній соціалізації осіб та колективів у випадках, коли відсутність належних соціальних умов або особисті вади перешкоджають або затримують соціалізацію.	[33, с.11]

Продовження Додатку А

Соціальна робота – робота із ситуаціями, спричиненими соціальною дезадаптацією клієнтів на індивідуальному, сімейному та суспільному рівнях, що пов'язана з економічними, політичними, культурними та духовними умовами їх життєдіяльності, і передбачає задоволення потреб клієнтів шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів та зовнішніх можливостей, а також реформування елементів соціальної системи для покращення життєвих умов.	[48, с.6]
Соціальна робота – наука, що вивчає закономірності та принципи функціонування й розвитку конкретних соціальних процесів, явищ та відносин, їхню динаміку під впливом організаційних, психолого-педагогічних та управлінських факторів із метою захисту прав і свобод громадян. Вона виступає як спеціальний державно-громадський механізм, здатний своєчасно реагувати та компетентно розв'язувати соціальні проблеми на різних рівнях суспільної структури.	[10, с.68]
Соціальна робота – комплекс професійних дій, спрямованих на розв'язання гострих соціальних проблем населення, що включає створення прогнозних механізмів для регулювання співвідношення фахівців різного профілю відповідно до розвитку системи соціального обслуговування.	[62, с.12]
Соціальна робота – складова системи соціального забезпечення, що реалізується у сфері соціального захисту й передбачає надання підтримки громадянам, які опинилися у складних життєвих обставинах.	[64, с.97]
Соціальна робота – практично орієнтована професія та академічна дисципліна, що сприяє соціальним трансформаціям, розвитку соціальної згуртованості, активізації та емансипації людей.	[59, с.6]
Соціальна робота у громаді – метод, який фокусується на виявленні потреб і потенціалу громади, активізації її членів для розв'язання соціальних проблем через організацію соціальних акцій, створення структур підтримки та підвищення колективної спроможності.	[7, с.392-397]
Соціальна робота групова – методологічний підхід, що передбачає об'єднання осіб із подібними проблемами у формальні та неформальні групи взаємопідтримки для розвитку самостійності, навичок розв'язання проблем та зміцнення соціальної солідарності.	
Соціальна робота індивідуальна – метод безпосередньої взаємодії з окремими індивідами або сім'ями, що включає діагностику, планування та реалізацію комплексних заходів із розв'язання їх соціально-психологічних та економічних проблем.	
Соціальна робота мобільна – інноваційний підхід, що забезпечує надання соціальних послуг у середовищі перебування клієнтів (стрітворк), з метою формування довірчих відносин та забезпечення доступності допомоги для маргіналізованих і соціально вразливих груп.	

*Примітки: сформовано автором на основі джерел: [7, с. 392-397; 10, с. 68; 20, с. 14; 33, с. 11; 48, с. 6; 59, с. 6; 62, с. 12; 64, с. 97].

Додаток Б

АНКЕТА ДЛЯ ФАХІВЦІВ
«Опитування щодо основних труднощів і потреб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства»

Мета: дослідити досвід, труднощі та перспективи діяльності служб, дотичних до питань захисту прав дітей, у роботі з сім'ями, де є ризик позбавлення батьківського піклування.

Анонімність: всі відповіді використовуються лише в узагальненому вигляді для аналітичного дослідження.

1. Загальні дані респондента

1.1. Ваша посада:

- ☐ Соціальний працівник
- ☐ Працівник служби у справах дітей
- ☐ Член комісії з питань захисту прав дітей
- ☐ Інше (вкажіть)_____

1.2. Досвід роботи у сфері соціального захисту:

- ☐ Менше 1 року
- ☐ 1–3 роки
- ☐ 3–5 років
- ☐ Понад 5 років

1.3. З якими категоріями сімей ви працюєте найчастіше?

- ☐ Сім'ї у складних життєвих обставинах
- ☐ Сім'ї, де є ризик позбавлення батьківських прав

☐ Прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу, опіка та піклування

☐ Інше (вкажіть) _____

2. Досвід роботи з сім’ями, де є ризик позбавлення батьківських прав

2.1. Як часто ви стикаєтеся з випадками безвідповідального батьківства у своїй роботі?

☐ Дуже часто

☐ Час від часу

☐ Рідко

☐ Майже ніколи

2.2. Які основні причини безвідповідального батьківства ви найчастіше зустрічаєте у своїй роботі? *(можна обрати кілька варіантів)*

☐ Зловживання алкоголем або наркотиками

☐ Відсутність стабільного доходу

☐ Байдужість до дитини, недостатня увага

☐ Психічні або фізичні захворювання батьків

☐ Домашнє насильство

☐ Інше (вкажіть) _____

2.3. Чи вважаєте ви, що існуючі механізми соціальної підтримки ефективні у запобіганні вилученню дітей із сімей?

☐ Так, повністю ефективні

☐ Частково ефективні

☐ Неефективні, потрібні зміни

2.4. Які види підтримки найефективніші для запобігання безвідповідальному батьківству? *(оберіть не більше 3 варіантів)*

☐ Фінансова допомога

☐ Психологічна підтримка для батьків

☐ Освітні програми для батьків

☐ Соціальний супровід сімей

☐ Інше (вкажіть) _____

2.5. Чи є у вашій практиці випадки, коли превентивна робота дозволила зберегти дитину в сім'ї?

☐ Так (коротко опишіть) _____

_____

_____

☐ Ні, зазвичай вилучення неминуче

2.6. Які наслідки безвідповідального батьківства ви спостерігаєте найчастіше? (*можна обрати кілька варіантів*)

☐ Дитяча бездоглядність, відсутність контролю

☐ Погіршення психоемоційного стану дітей

☐ Домашнє насильство

☐ Втрата житла, потрапляння дітей у притулки/інтернатні заклади

☐ Інше (вкажіть) _____

_____

_____

3. Проблеми та шляхи вдосконалення роботи соціальних служб

3.1. З якими труднощами ви стикаєтеся при роботі з такими сім'ями? *(можна обрати кілька варіантів)*

☐ Недостатність ресурсів (кадрових, фінансових)

☐ Відсутність бажання батьків співпрацювати

Продовження Додатку Б

☐ Нечітке законодавче регулювання

☐ Брак спеціалізованих програм реабілітації для батьків

☐ Інше (вкажіть) _____

_____

_____

3.2. Що, на вашу думку, потрібно змінити або покращити в роботі соціальних служб для ефективнішої допомоги таким сім'ям? (*Наприклад, законодавчі ініціативи, нові соціальні програми, розширення ресурсів*)

_____

_____

_____

_____

3.3. Чи достатньо співпраці між відділом соціального захисту, службою у справах дітей та комісією з питань захисту прав дітей?

☐ Так

☐ Частково

☐ Ні, потрібна тісніша взаємодія

3.4 Чи можете ви навести приклад успішної роботи соціальних служб, що допомогла подолати наслідки безвідповідального батьківства? (*короткий опис випадку*)

_____

_____

_____

_____

Продовження Додатку Б

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ
«Опитування щодо основних труднощів і потреб у подоланні наслідків безвідповідального батьківства»

(Опитування є анонімним, усі відповіді використовуються лише для аналізу ситуації)

Шановний респондент! Просимо Вас взяти участь у опитуванні, що проводиться в рамках підготовки кваліфікаційної роботи магістра, і відповісти на питання анкети. Уважно прочитайте кожне питання і можливі варіанти відповідей до нього. Оберіть відповідь, що якнайвірніше відображає вашу думку, і вкажіть її. Відповіді будуть використані тільки в узагальненому вигляді.

1. Загальна інформація

1.1. Вік:

- ☐ До 25 років
- ☐ 26–35 років
- ☐ 36–45 років
- ☐ 46 років і більше

1.2. Сімейний стан:

- ☐ Одружений/а
- ☐ Розлучений/а
- ☐ Самотній/а
- ☐ У цивільному шлюбі

1.3. Кількість дітей:

☐ Одна дитина

☐ Дві дитини

☐ Три і більше

2. Життєві обставини та виклики

2.1. Чи отримували ви соціальну допомогу або підтримку від соціальних служб?

☐ Так, регулярно

☐ Так, інколи

☐ Ні, не отримував/ла

2.2. Які труднощі у вихованні дітей для вас найактуальніші? (*можна обрати кілька варіантів*)

☐ Фінансові проблеми

☐ Відсутність житла або погані житлові умови

☐ Відсутність підтримки з боку рідних

☐ Проблеми зі здоров’ям (мої або дитини)

☐ Важко знайти роботу або забезпечити стабільний дохід

☐ Інше (вкажіть) _____

_____

2.3. Чи відвідували ви програми підтримки батьківства або консультації у соціальних службах?

☐ Так

☐ Ні

☐ Не знав/ла, що такі є

2.4. Чи відчуваєте ви, що соціальні служби можуть реально допомогти у складних ситуаціях?

☐ Так, вони корисні

☐ Частково, але підтримка недостатня

☐ Ні, вони неефективні

☐ Важко сказати

3. Взаємодія із соціальними службами

3.1. Чи зверталися ви до соціальних служб у складних життєвих ситуаціях?

☐ Так, допомогли

☐ Так, але не отримав/ла потрібної допомоги

☐ Ні, бо не вірю в їхню ефективність

☐ Ні, не знав/ла, що можу звернутися

3.2. Які види підтримки вам були б найкориснішими? (*оберіть не більше 3 варіантів*)

☐ Фінансова допомога

☐ Допомога у працевлаштуванні

☐ Психологічна підтримка

☐ Освітні програми для батьків

☐ Юридична консультація

☐ Довготривалий соціальний супровід

3.3. Чи знаєте ви про можливість отримати соціальний супровід сім'ї від соціальних служб?

☐ Так, і користувався/лась

☐ Так, але не звертався/лась

☐ Ні, не знав/ла про це

3.4. Як ви оцінюєте рівень довіри до соціальних служб?

Продовження Додатку Б

☐ Високий – я довіряю та готовий звертатися

☐ Середній – є сумніви в ефективності

☐ Низький – я не довіряю та не бачу сенсу звертатися

4. Ваші думки та пропозиції

4.1. Що, на вашу думку, заважає батькам виконувати свої обов'язки належним чином?

_____

_____

_____

4.2. Що, на вашу думку, слід змінити або покращити у роботі соціальних служб, щоб ефективніше допомагати сім'ям у складних обставинах?

_____

_____

_____

Додаток В

Систематизований огляд нормативно-правових актів України у сфері соціального захисту та забезпечення прав дітей*

Сфера регулювання	Нормативно-правові акти
Організація діяльності соціальних служб	Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 № 783 "Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України"; Закон України "Про соціальні послуги" від 17.01.2019 р.
Соціальний захист населення	Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; Порядок призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, постанова КМУ від 27.12.2001 №1751; Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, постанова КМУ від 24.02.2003 № 250; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, постанова КМУ від 03.02.2021 № 79; Закон України «Про психіатричну допомогу»; Порядок надання щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи, постанова КМУ від 02.08.2000 № 1192; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»; Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, постанова КМУ від 02.04.2005 № 261; Постанова КМУ від 22.02.2006 № 189 (тимчасова допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів); Порядок призначення і виплати допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, постанова КМУ від 26.06.2019 № 552; Закон України «Про охорону дитинства»; Постанова КМУ від 02.03.2010 № 209 (посвідчення багатодітних сімей); Постанова КМУ від 13.03.2019 № 250 (соціальна підтримка багатодітних сімей); Постанова КМУ від 28.02.2011 № 268 (одноразова допомога жінкам зі званням «Мати-героїня»); Постанова КМУ від 17.06.2004 № 785 (компенсація вартості санаторно-курортного лікування); Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Порядок допомоги на проживання ВПО, постанова КМУ від 20.03.2022 № 332; Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; Порядок виплати компенсацій фізичним особам, що надають соціальні послуги, постанова КМУ від 06.10.2021 № 1040 та постанова КМУ від 23.09.2020 № 859; Порядок призначення і виплати тимчасової допомоги на дітей, які тимчасово влаштовані у сім'ї родичів чи знайомих, постанова КМУ від 22.03.2024 № 331; Порядок надання пільг на ЖКП та тверде паливо, постанова КМУ від 17.04.2019 № 373; Положення про призначення житлових субсидій, постанова КМУ від 21.10.1995 № 848 (ред. 2019); Закон України «Про протимінну діяльність

Продовження Додатку В

	в Україні»; Постанова КМУ від 29.09.2021 № 1020 (компенсація та допомога на оздоровлення постраждалим від вибухонебезпечних предметів).
Дотримання прав дітей у закладах різних типів	Сімейний кодекс України від 10.01.2002; Закон України «Про охорону дитинства»; Постанова КМУ від 08.10.2008 № 905 (усиновлення, нагляд за дітьми); Постанова КМУ від 24.09.2008 № 866 (діяльність органів опіки та піклування); Постанова КМУ від 20.08.2021 № 893 (патронат над дитиною); Постанова КМУ від 04.08.2021 № 843 (захист дітей у закладах цілодобового перебування); Постанова КМУ від 01.06.2020 № 585 (захист дітей у складних обставинах); Постанова КМУ від 28.01.2004 № 87 (центри соціально-психологічної реабілітації дітей); Постанова КМУ від 01.06.2024 № 546 (евакуація дітей з закладів); Постанова КМУ від 05.04.2018 № 268 (статус дитини, яка постраждала від воєнних дій); Наказ Мінсоцполітики від 09.08.2023 № 274-Н/215/651 (повернення тимчасово переміщених дітей).
Державний контроль за дотриманням прав дітей	Положення про Національну соціальну сервісну службу України, постанова КМУ від 26.08.2020 № 783; Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»; Постанова КМУ від 09.05.2023 № 462 (експериментальний проект оздоровлення дітей); Постанова КМУ від 28.04.2009 № 426 (атестація дитячих закладів оздоровлення); Постанова КМУ від 28.06.2019 № 580 (Держреєстр майнових об'єктів оздоровлення дітей); Постанова КМУ від 10.11.2021 № 1167 (виїзд дітей за кордон на оздоровлення); Постанова КМУ від 05.04.2017 № 268 (статус дитини, постраждалої від воєнних дій); Наказ Мінсоцполітики від 25.07.2023 № 260-Н (моніторинг утримання дітей за межами України).
Дотримання прав дітей в альтернативних формах виховання	Сімейний кодекс України; Цивільний кодекс України; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Житловий кодекс України; Конвенція 1996 р. про юрисдикцію та захист прав дітей; Закон України «Про приєднання до Конвенції…»; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; Постанова КМУ від 23.04.2008 № 569 (повернення дітей з-за кордону); Постанова КМУ від 07.07.2022 № 794 (повернення дітей, тимчасово переміщених за кордон); Постанова КМУ від 26.04.2002 № 565 (прийомна сім'я); Постанова КМУ від 26.04.2002 № 564 (дитячий будинок сімейного типу); Постанова КМУ від 26.06.2019 № 552 (виплати для дітей-сиріт та дітей під опікою); Постанова КМУ від 27.12.2001 № 1751 (допомога сім'ям з дітьми); Порядок діяльності органів опіки та піклування, постанова КМУ від 24.09.2008 № 866.
Міжнародне співробітництво у сфері захисту прав дитини	Конвенція 1996 року про юрисдикцію та захист прав дітей; Закон України «Про приєднання до Конвенції…»; Сімейний кодекс України; Цивільний кодекс України; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; Постанова КМУ від 23.04.2008 № 569 (повернення дітей з-за кордону); Постанова КМУ від 24.09.2008 № 866 (органи опіки та піклування); Постанова КМУ від 07.07.2022 № 794 (повернення евакуйованих дітей).

*Примітки: сформовано автором на основі джерела: [42].

Додаток Д

Потреби кризових сімей та напрями соціальних послуг, що надаються соціальними службами*

№	Тип сім'ї	Основні потреби	Соціальні послуги ЦССДМ
1	Родини з проблемами алкоголізму чи наркозалежності	Спеціалізоване лікування; подолання матеріально-фінансових труднощів; працевлаштування; відновлення документів; психолого-педагогічна корекція взаємин; оздоровлення та навчання дітей; профілактика соціально небезпечних хвороб	Юридична допомога; сприяння у лікуванні; індивідуальне консультування; речова допомога; організація дозвілля та оздоровлення дітей; соціальне посередництво
2	Конфліктні сім'ї з дисгармонійними стосунками	Поліпшення морально-психологічного клімату; формування навичок конструктивної комунікації; зняття психологічних бар'єрів у дітей; психолого-педагогічна підтримка батьків	Індивідуальні та групові консультації; тренінги з комунікативних навичок; психолого-педагогічна просвіта; методичне забезпечення; медіація
3	Сім'ї, де має місце домашнє насильство	Психологічна реабілітація; захист прав постраждалих; забезпечення безпеки; тимчасове проживання поза родиною; матеріальна допомога	Направлення до кризових та реабілітаційних центрів; юридичні консультації; психологічна підтримка; супровід у правоохоронних органах; вилучення дітей у разі потреби
4	Родини з дітьми, схильними до девіантної поведінки	Психокорекція поведінки дитини; соціальна адаптація; профілактика правопорушень; спеціалізоване лікування; захист прав дитини у школі; контроль за навчанням і дозвіллям	Індивідуальна психологічна допомога; соціальний патронаж; співпраця з органами освіти та ювенальної превенції; організація дозвілля (спортивні секції, гуртки)
5	Сім'ї з безвідповідальними батьками (бездоглядність дітей)	Захист прав дитини; формування батьківської відповідальності; виховна корекція; контроль за навчанням; задоволення духовних потреб; профілактика безпритульності	Консультації психолога; групові заняття для батьків; соціальний супровід; моніторинг освітньої траєкторії дітей; інтеграція дітей у гуртки та секції
6	Неповні сім'ї	Подолання матеріально-побутових труднощів; зниження психологічних комплексів у дітей; організація дозвілля та відпочинку; оздоровлення дітей	Юридичний супровід; державні виплати; індивідуальні консультації психолога; речова допомога; залучення дітей до

Продовження Додатку Д

			спортивних і культурних заходів; направлення до оздоровчих таборів
7	Випускники інтернатних закладів та їхні сім'ї	Отримання житла; працевлаштування; соціально-побутова адаптація; набуття навичок самостійного життя; формування батьківської компетентності; психологічна підтримка	Консультації соціальних працівників, педагогів і психологів; оформлення документів та пільг; допомога у побутовій адаптації; контроль за використанням матеріальних ресурсів; житлове забезпечення
8	Малозабезпечені сім'ї	Оформлення соціальних пільг; подолання матеріально-фінансової скрути; поліпшення житлово-побутових умов; працевлаштування членів родини; оздоровлення дітей	Юридичне консультування; соціальні виплати; гуманітарна допомога; взаємодія з центрами зайнятості; пошук спонсорської підтримки; організація оздоровчих заходів для дітей
9	Сім'ї з мігрантським досвідом (внутрішньо переміщені особи)	Забезпечення житлом; доступ до освіти та охорони здоров'я; працевлаштування; інтеграція у нове соціальне середовище; психологічна підтримка	Допомога у відновленні документів; посередництво у працевлаштуванні; індивідуальні консультації; сприяння у забезпеченні житлом; організація груп самодопомоги та адаптаційних програм
10	Багатодітні родини	Матеріальна підтримка; забезпечення освітніх потреб; організація дозвілля дітей; медичний супровід; профілактика перевантаження батьків	Соціальні виплати; гуманітарна допомога; педагогічне консультування; сприяння в оздоровленні дітей; організація гуртків і секцій

*Примітки: сформовано автором на основі джерела: [63, с. 66-77].

Додаток Е

Результати опитування*

Питання	Варіанти відповіді	Відсоток	Респонденти
1.1. Посада	Соціальний працівник	33%	2
	Працівник служби у справах дітей	17%	1
	Психолог	17%	1
	Член комісії з питань захисту прав дітей	33%	2
1.2. Досвід роботи	Понад 5 років	100%	Всі
1.3. Категорії сімей	Сім'ї у складних життєвих обставинах	100%	Всі
2.1. Частота випадків безвідповідального батьківства	Дуже часто	83%	5
	Час від часу	17%	1
2.2. Основні причини	Зловживання алкоголем/наркотиками	36%	
	Відсутність стабільного доходу	29%	
	Байдужість до дитини	29%	
	Домашнє насильство	21%	
	Психічні або фізичні захворювання	14%	
2.3. Ефективність соціальної підтримки	Частково ефективні	83%	5
	Не ефективні	17%	1
2.4. Найефективніші види підтримки	Соціальний супровід сімей	42%	
	Психологічна підтримка	33%	
	Освітні програми для батьків	25%	
	Фінансова допомога	25%	
2.5. Превентивна робота	Так	100%	Всі, наведено приклади
2.6. Наслідки безвідповідального батьківства	Дитяча бездоглядність	42%	
	Психоемоційні порушення	33%	
	Домашнє насильство	25%	

Продовження Додатку Е

3.1. Основні труднощі	Недостатність ресурсів	37%	
	Відсутність мотивації батьків	19%	
	Нечітке законодавче регулювання	19%	
	Брак спеціалізованих програм реабілітації	67%	
3.3. Рівень співпраці між службами	Частково	67%	4
	Потрібна тісніша взаємодія	33%	2
3.4. Успішні приклади роботи	Так	50%	3

*Примітка: власні розрахунки.

Додаток Ж

Результати опитування*

Питання	Варіанти відповіді	Відсоток	Респонденти
1.1. Вік	До 25 років	33%	3
	26–35 років	56%	5
	36–45 років	11%	1
1.2. Сімейний стан	Розлучений/а	44%	4
	Самотній/а	34%	3
	Одружений/а	22%	2
1.3. Кількість дітей	1 дитина	22%	2
	2 дитини	67%	6
	3 і більше	11%	1
2.1. Отримання соціальної допомоги	Так, інколи	44%	4
	Ні	56%	5
2.2. Найактуальніші труднощі	Фінансові проблеми	33%	
	Відсутність підтримки з боку рідних	24%	
	Труднощі з працевлаштуванням	19%	
	Проблеми зі здоров’ям	15%	
	Погані житлові умови	9%	
2.3. Участь у програмах підтримки батьківства	Так	22%	2
	Ні	34%	3
	Не знали	44%	4
3.1. Звернення до соціальних служб	Так, допомогли	22%	2
	Так, але не допомогли	22%	2
	Ні, не довіряю	34%	3
	Ні, не знали	22%	2
3.2. Бажані види підтримки	Фінансова допомога	32%	
	Психологічна підтримка	23%	
	Допомога у працевлаштуванні	18%	
	Юридична консультація	14%	
	Довготривалий соціальний супровід	9%	
	Освітні програми	4%	

Продовження Додатку Ж

3.3. Обізнаність про соціальний супровід	Так, користувалися	22%	2
	Так, але не зверталися	22%	2
	Ні, не знали	56%	5
3.4. Рівень довіри	Високий	11%	1
	Середній	56%	5
	Низький	33%	3

*Примітка: власні розрахунки.

Декларація

академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Зиміна Анастасія Володимирівна, магістрантка 2 курсу магістратури, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота» освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти avzimina86@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Робота соціальних служб з подолання наслідків безвідповідального батьківства» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (студентка) Зиміна А.В.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (науковий керівник) Ель Гуессаб К.